

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра історії України та археології

На правах рукопису

ХОМИЧ ВІТАЛІЙ ПЕТРОВИЧ

**ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVI – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XVII СТ.**

Спеціальність: 014 «Середня освіта (Історія)»

Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ПРИШЛЯК ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ,

кандидат історичних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № ___

засідання кафедри історії України та археології

від _14_ листопада 2024 р.

Завідувач кафедри

проф. Баран В. К. _____

Луцьк – 2024

АНОТАЦІЯ

Хомич В. П. Острозька академія в історії розвитку вищої освіти в Україні останньої чверті XVI – першої третини XVII ст.

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра. Спеціальність: 014 «Середня освіта (Історія)». Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство». Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 70 с.

У магістерській роботі досліджується історія становлення та розвитку Острозької академії як першого вищого навчального закладу на території України, що функціонував у період останньої чверті XVI – першої третини XVII століття.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Розглянуто стан наукового вивчення теми, окреслено джерельну базу та методологічні засади. У роботі визначено значення Острозької академії для розвитку української освіти, культури та національної ідентичності, досліджено суспільно-історичні передумови виникнення академії, роль князівського роду Острозьких, зокрема Василя-Костянтина Острозького, який став засновником цього освітнього закладу. Охарактеризовано особливості організації освітнього процесу в Острозькій академії, її педагогічні принципи, а також зосереджено увагу на персоналіях викладачів та культурних діячів, пов'язаних із закладом. Розглянуто методику викладання теми Острозької академії в сучасних закладах освіти як важливий аспект національно-патріотичного виховання. Магістерська робота містить корисну інформацію для фахівців у галузі історії та середньої освіти.

Ключові слова: Острозька академія, українська освіта, Василь-Костянтин Острозький, XVI–XVII століття, історія освіти, пресопографія викладачів, методика викладання, культурний розвиток, українська національна ідентичність, педагогічні засади.

SUMMARY

Khomych, V. P. Ostroh Academy in the History of Higher Education Development in Ukraine in the Last Quarter of the 16 – first Third of the 17 Century.

Master's thesis for obtaining a master's degree. Specialty: 014 Secondary Education (History). Educational and professional program: Secondary Education. History, Jurisprudence. Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk 2024. 70 p.

The master's qualification work consists of an introduction, four chapters, conclusions, a list of references, and appendices (according to the structure of the qualification work approved by the department).

The paper defines the importance of Ostroh Academy for the development of Ukrainian education, culture and national identity, examines the socio-historical background of the Academy, the role of the princely Ostroh family, in particular Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi, who became the founder of this educational institution. The features of the organization of the educational process at the Ostroh Academy, its pedagogical principles are characterized, and attention is focused on the personalities of teachers and cultural figures associated with the institution. The methodology of teaching the topic of Ostroh Academy in modern educational institutions as an important aspect of national and patriotic education is considered. The master's thesis contains useful information for specialists in the field of history and secondary education.

Key words: Ostroh Academy, Ukrainian education, Vasyl-Kostiantyn Ostrozky, 16–17 centuries, history of education, prosopography of teachers, teaching methods, cultural development, Ukrainian national identity, pedagogical principles.

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Історіографія та джерельна база	9
1.1. Історіографічний огляд.....	9
1.2. Характеристика джерельної бази.....	18
Розділ 2. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636): ідея та суспільно-історичні передумови виникнення	23
2.1. Князівський рід Острозьких та «некоронований король» України-Руси Василь-Костянтин Острозький.....	23
2.2. Історичні причини та обставини заснування Острозької школи (академії).....	28
Розділ 3. Організація освітнього процесу в Острозькій академії	32
3.1. Організаційно-педагогічні засади діяльності Острозької школи (академії).....	32
3.2. Просопографічний портрет викладачів та діячів, пов'язаних з Острозькою академією.....	42
Розділ 4. Острозька академія (1576–1636): методика викладання теми у процесі навчання історії в закладах освіти	52
Висновки	60
Список використаних джерел	63
Додатки	69

ВСТУП

Актуальність теми. На виникнення і становлення вищої освіти в Україні вплинули події, які були пов'язані з історичним розвитком держави та загальнокультурними процесами, які відбувалися на теренах Центрально-Східної Європи в той період. Звичайно, що для України орієнтиром стали західноєвропейські країни. Перші університети почали з'являтися в середньовічній Європі. Це були автономні установи з органами самоврядування. Перші університети відкрилися в Болоньї (1088), Оксфорді (1168), Кембриджі (1209), Парижі (1253), Празі (1348), Кракові (1364) та в інших містах європейського культурного простору. Вони були класичними, зазвичай мали по чотири факультети: юридичний, богословський, медичний, артистичний, філософський.

Становлення школи та освіти в українських землях розпочалося досить давно, ще за часів Старокиївської держави – Русі. Проте система вищої освіти пройшла складний та довгий шлях свого становлення та вдосконалення. Дослідники виділили п'ять основних етапів становлення вищої освіти в Україні. Перший етап – зародження та становлення університетської освіти (XVII – XVIII ст.); другий – перетворення університетів на освітні центри (з 1803 р.); третій – становлення університетської освіти в Україні після 1917 р.; четвертий – становлення університетської освіти в Україні після Другої світової війни; п'ятий – оновлення університетської освіти після 1991 р. у самостійній державі [31, с. 41–47].

Необхідно зазначити, що на виникнення та становлення вищої освіти в Україні вплинули події, які пов'язані з історичним розвитком держави та загальнокультурними процесами, які відбувалися в той період. Звичайно, що для України орієнтиром стали західноєвропейські країни. Спочатку по території країни розширювалися загальноосвітні школи різних рівнів, а згодом почали відкриватися університети.

Важливе місце в історії нашої культури посідає місто Острог, яке стало всеукраїнським інтелектуальним центром на зламі XVI – XVII ст. Саме тут створили першу школу вищого типу на зразок класичного європейського університету – Острозьку академію. Даний заклад став тією освітньою інституцією, яка заклала основи української державності, культури та освіти, а також національної ідентичності. На думку історика М. Грушевського, Острозька академія була: «огнищем нової освіти, шкільництва та нового духовного життя» [35, с. 22].

На той час академія була не лише першою української науковою установою, але й осередком європейської грецистики і латиністики. Вища школа в Острозі за рівнем науковості та навчально-виховної роботи не поступалася європейським університетам. Вона об'єднала знання та думки педагогів та мислителів з усієї України, підготувала видатних педагогів та вчених.

Острозька академія проіснувала недовго, однак її внесок в історію становлення вищої освіти беззаперечний, що своєю чергою обумовлює вибір теми нашого дослідження: «Острозька академія в історії розвитку вищої освіти в Україні останньої чверті XVI – першої третини XVII ст.» .

Питання пов'язані зі становленням та функціонуванням академії цікавило багатьох учених. Історію Острогу та Острозьку Біблію вивчав професор М. Ковальський. Фундаментальна праця київського історика В. Ульяновського «Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків» присвячена вивченню постаті засновника академії К. Острозького. Я. Ісаєвич вивчав постать І. Федорова, який був першодрукарем Острозької академії. Одним із перших дослідників закладу був І. Мицько, якому належить праця «Острозька слов'яно-греко-латинська академія». Діяльність викладачів та дослідників Острозької академії у своїх наукових статтях та монографіях висвітлював П. Кралюк. Генезу та ідеї Острозької академії у світлі історіографії та нових гіпотез висвітлив у своїй статті історик Л. Тимошенко. Професорка та

доктор історичних наук А. Атаманенко у своїй праці досліджувала духовну спадщину закладу.

Мета дослідження: дослідити та з'ясувати роль Острозької академії в історії розвитку вищої освіти в Україні останньої чверті XVI – першої третини XVII ст.

Зазначена мета обумовлює вирішення **наступних завдань:**

- 1) проаналізувати джерельну базу та історіографію теми;
- 2) простежити витоки князівського роду Острозьких та їх роль у становленні академії;
- 3) визначити ідеї та суспільно-історичні передумови виникнення Острозької вищої школи;
- 4) висвітлити організацію освітнього процесу в академії;
- 5) створити просопографічні портрети викладачів та діячів Острозької академії;
- 6) охарактеризувати методику вивчення історії Острозької академії у процесі навчання в закладах освіти.

Об'єктом магістерської роботи є історичні обставини та процес становлення вищої школи – університетської освіти в українських землях, зокрема, на Волині, на прикладі Острозької слов'яно-греко-латинської академії у контексті політичних, соціальних і культурних трансформацій у Центрально-Східній Європі останньої чверті XVI – першої третини XVII ст.

Предметом магістерської роботи є виникнення і діяльність Острозької слов'яно-греко-латинської академії у 1576–1636 рр., дослідження особливостей її функціонування та визначення ролі у зародженні вищої освіти в ранньомодерній Україні.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети було використано методи теоретичного дослідження; загальнонаукові методи: аналіз наукових праць, синтез, порівняння та узагальнення.

Наукова новизна полягає в тому, що Острозьку академію показано не просто як освітню установу, але і центр своєї етнокультурної системи українства, що тоді формувалася, а також культурний центр. Саме в такому ракурсі вказаний навчальний заклад ще вивчався в українській історичній науці.

Практичне значення дослідження. Матеріали даної роботи можуть бути використані у навчальному процесі, зокрема, під час вивчення відповідних тем з історії України на практичних заняттях, написання рефератів і курсових робіт.

Апробація результатів магістерського дослідження здійснена у виступах із повідомленнями на Днях науки на факультеті історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки, III Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Україна у світовому просторі: минуле і сучасність» (Луцьк, 22 травня 2024 р.) і відповідній публікації у збірнику матеріалів:

Хомич Віталій. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636): ідея та суспільно-історичні передумови виникнення. *Україна у світовому просторі: минуле і сучасність*: зб. мат. III Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (м. Луцьк, 22 травня 2024 р.); упорядник Н. В. Кінд-Войтюк. Луцьк, 2024. С. 118–120.

Структуру магістерської роботи визначив проблемно-хронологічний принцип викладу матеріалу. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг основного тексту магістерської роботи становить 70 сторінок. Список використаних джерел налічує 51 позицію.

РОЗДІЛ 1. Історіографія та джерельна база

1.1. Історіографічний огляд

Для формування своєї культури кожен народ у своєму історичному розвитку створював та акумулював моральні та духовні цінності. Будь-яка культура розвивається та є частиною загальнолюдської культури. Все, що людство напрацювало утворило базу для створення системи вищої освіти. Провідну роль в набутті та передачі досвіду від старших поколінь до молодшого відіграє університет. Крім того, наявність в країні чи регіоні вищого навчального закладу завжди розглядали як ознаку високого культурного рівня.

Традиційною думкою в наш час є те, що існування університетів пов'язано з західноєвропейським середньовіччям. Однак відкриття першого вищого закладу датується 425 р., а заснований він був у Візантії в місті Константинополь. Звичайно, впродовж історії структура вищих закладів, їх напрямки діяльності змінювалися багаторазово, при цьому відображали національні та історичні традиції [44, с. 33].

Складнощі з вказуванням дат перших вищих шкіл – університетів, виникають насамперед тому, що такі заклади ніколи не виникали як завершені інституції. Їх становлення було довгим та складним процесом, часто це було об'єднання декількох шкіл. Такими першими об'єднаннями вважається Болонський університет, перші університети в Парижі, Оксфорді, Кембриджі, Неаполі, Салерно та інших європейських містах.

Система вищої освіти Західної Європи пройшла у своєму становленні три періоди. Першим етапом були монастирські школи, які давали початкові знання, навчали письма, читання, рахування та церковного співу. Потім у період Середньовіччя почали створювати соборні школи, які створювали при соборах та давали ширші знання, навчаючи сім наук. Але культурно-політичне пожвавлення вимагало якіснішої системи освіти, що призвело до виникнення перших вищих шкіл [44, с. 33].

Такі школи були класичними університетами, тобто це заклади, які характеризувалися специфічними рисами, особливим механізмом та формою функціонування. З початку свого виникнення всі університети мали релігійне спрямування, а їх засновниками в Європі, як правило, були релігійні ордени. Самі ж університети зосереджувалися в монастирях, а навчання завжди поєднувалося з молитвами. Перші університети були класичними як за часом свого створення, так і за структурою.

Загальноєвропейські традиції письменництва та шкільництва перейняла й Україна. Класичній університетській освіті на теренах нашої країни передувала діяльність освітніх навчальних закладів початкових та середнього рівнів. Таким чином в Україні почала формуватися своя система освіти. Виникають освітні заклади нового типу, які ґрунтувалися на поєднанні європейського досвіду та національних освітніх традицій. Це були школи при православних братствах.

Згідно з енциклопедичними виданнями братствами називали релігійно-громадські організації, які існували при греко-католицьких та православних парафіях. Вони формувалися на засадах демократії, це означало, що кожен православний незалежно від свого соціального походження, національності міг стати членом цього братства [41, с. 150].

Перші братства почали виникати в Україні XVI ст. Такі школи існували в Острозі, Києві, Львові та інших містах. Це були середні заклади освіти, які давали якісну та хорошу освіту. Крім того, вони мали досить високий рівень організації навчального процесу. У початкових класах таких закладів навчали хорового співу та грамоти, а у вищих класах «сім вільних мистецтв». Заслуга братських шкіл була в тому, що вони поширювали освіту, розвивали релігійну та національну свідомість, сприяли розвитку української культури, поширювали шкільну програму, книгодрукарство.

Таким чином на основі такого братства в м. Острог був заснований культурно-освітній осередок – Острозька слов'яно-греко-католицька академія.

Осередок складався зі школи (академії), друкарні та науково-літературного гуртка. Академія проіснувала протягом 1576 – 1636 рр та була першою вищою школою в православному регіоні Європи.

У 1576 р. найбільший магнат держави Костянтин-Василь Костянтинович Острозький заснував Острозьку академію. Він влаштував академію на власні кошти. Дослідник історії м. Острог, С. Кардашевич, у своїх дослідженнях зазначав, що меценатові належало удвічі більше багатств ніж королю Речі Посполитої. Князю належала маєтність в понад 5 старостах та третина Волині. Крім того, в його володіннях було багато сіл, міст, торгових домів, дворів-палат, замків.

Князь Острозький розумів, що Україна значно бідна на інтелектуальному, культурному та духовному рівнях. Через це він намагався докласти великих зусиль, щоб започаткувати перший вищий навчальний заклад. Він споруджав школу за великі кошти, пізніше великі кошти на академію надійшли й від племінниці князя Гальшки Острозької.

Василь-Костянтин Острозький усвідомлював, що для такого закладу необхідно багато освічених людей, педагогів, мислителів А їх згуртування в школі вимагало значних фінансових затрат. В. Микитась дослідив, що Василь-Костянтин Острозький писав різні звернення до Папи Римського та до Константинопольського патріарха, Краківського університету. Він прохав направити до Острозької академії педагогів та науковців, які б могли здійснювати тут викладацьку та перекладацьку діяльність [25, с. 52].

Взагалі в історії Острозької академії виділяють три періоди [14, с. 332-333]:

- 1) Перший – період становлення, який припадає на 1577-1586 рр. Різні дослідники описують даний етап, як етап потужного інтелектуального підйому освітнього закладу. Острозька слов'яно-греко-католицька академія вже з перших своїх років була відомою як унікальний науково-культурний осередок, при якому діяло й видавництво. Повноцінний

розвиток вищого навчального закладу забезпечували діячі різних наукових зацікавлень та конфесій, які запрошувалися до академії. Сюди ж належить діяльність першого ректора Г. Смотрицького та І. Федорова, який заклав основи друкарства не лише в академії, але й в усій Україні.

- 2) Час розквіту Острозької академії, що припав на період 1587 – 1620 рр.. Вищому керівництву навчального закладу вдалося встановити міжнародні стосунки з різними навчальними та науковими центрами Європи. Тісні зв'язки академія мала з освітніми закладами Балканських країн, Греції, Литви, Австрії. Спеціалісти з цих закладів залучалися до діяльності академії в Острозі. Також до їх числа належать й українці із зарубіжжя. Увесь набутий досвід з інших країн втілювався в діяльність вищої школи Острога. А для друкарні, які діяли при академії, ченці з Афону поставляли важливі матеріали та рукописи богословського характеру. Це здійснювалося для того, щоб освітній процес розбудовувався.
- 3) 1621-1636 рр. – третій етап функціонування Острозька слов'яно-греко-католицька академія. В цей час активність академії почала згасати, що привело до її занепаду. Діяльність академії постійно підтримувалася її творцем – князем Василем-Костянтином Острозьким. Проте, вже в старості князя розбив параліч, внаслідок втрати сина. Хоч в нього вже не було син та здоров'я, він все ще намагався підтримувати навчальний заклад та друкарню. Однак після його смерті ця допомога припинилася, адже сини князя не продовжили його справи. Крім того, занепад академії пов'язують з діяльністю єзуїтів у місті, які не вбачали в ній конкурента, який впливав негативно на розвиток католицизму в регіоні.

Архіви навчального закладу втрачені повністю. Тому про організацію школи можна говорити лише опираючись на посередні дані та на підставі вивчення схожих навчальних закладів. І. Мицько зазначає, що школа брала за зразок схожі престижні закордонні університети та приватні протестантські й католицькі осередки Речі Посполитої. Навчальний процес був налагоджений відповідно до європейського досвіду. В Острозькій академії викладали «сім

вільних наук», що охоплювали «тривіум» та «квадривіум». Перше поняття охоплювало такі дисципліни як риторика, діалектика та граматики, а останнє – геометрія, арифметика, астрономія та музика. Така навчальна програма була досить незвична для українського шкільництва. Вища школа в Острозі мала національний характер та орієнтацію на греко-візантійську культуру, що відрізняло її від західноєвропейських навчальних закладів [29, с. 14].

Оригінальною та унікальною академія була через те, що відповідно до українських політичних, релігійних та культурних потреб в ній інтерпретували гуманістичну ідею «тримовного ліцею» (тобто гебрайсько-греко-латинського). Але через православний характер навчального закладу гебрайську мову замінили на церковнослов'янську. Саме вперше висунута ідея тримовної школи належить Еразму Роттердамському. Вважалося, що школа, в якій вивчали три священні мови, покликана готувати видання Біблії. Такою й стала школа в Острозі, де навчання церковнослов'янської поставили на високий науково-методичний рівень [1, с. 361]. Таким чином навчання в Острозькій академії велося трьома мовами, а студенти могли вивчати основи права, зокрема церковного.

Навчання в Острозькій слов'яно-греко-католицька академії проводилося на трьох ступенях освіти: початкових, середніх та старших класах. Тих, хто навчався в закладі називали спудеями, що з грецької означає «старанний». Так в Україні називали учнів не тільки академії, але й братських шкіл, колегій та середніх класів. Спудеї окрім «семи вільних мистецтв» вивчали церковнослов'янську мову та молитви, які були основою Острозького Букваря.

Греко-церковнослов'янський Буквар був першим відомим острозьким виданням, яке вийшло 1578 р.. Видання слугувало елементарним підручником двох мов з острозької лінгвістичної тріади. Ще через декілька років тут видали Новий Завіт з Псалтирем. Ці видання характеризувалися малим форматом, дрібним шрифтом, за ним навчалися грамоти та співу.

Велику роль в академії відігравала друкарня, яких на той час в Україні майже не було. Вона була побудована приблизно одночасно з академією, не пізніше 1578 р., адже на потреби школи у 1576-1577 р. був виданий Буквар. До нашого часу збереглися два його примірника, які нині представлені в Копенгагені та м. Гота, що в Німеччині. На запрошення князя Василя-Костянтина Острозького до спорудженої книгарні прибув Іван Федоров, який володів та вмів користуватися кирилівським шрифтом. Саме завдяки Федорову м. Острог стало осередком книгодрукарства. Сам Федоров не тільки виконував технічні завдання, але й готував та перевіряв тексти перед друком. Острозький період діяльності Федорова був найпліднішим, про це свідчить його видання «Буквар», «Книга Нового завіта», «Острозька Біблія», «Хронологія». Свою участь І. Федоров позначав вміщенням свого друкарського знака. Крім того, друкар застосовував нові шрифти в острозьких виданнях. Його видання характеризувалися орнаментальними прикрасами. Особливе художнє оформлення Федоров створив для Острозької Біблії, яку прикрашала рамка дереворита на титульній сторінці. Також в Острозькій Біблії друкар використовував різні декоративні прикраси, серед яких листочки, зірочки, ініціали, кінцівки, заставки, герб князів Острозьких. Йому належала така орнаментальна деталь, як зображення обличчя з крилами. Завдяки І. Федорову Острозька Біблія стала справжнім шедевром поліграфічного мистецтва. Можна вважати, що саме він заснував друкарню та створив всі умови для її діяльності, навіть після свого від'їзду [34]. Після цього видавництвом керували В. Суразький та Д. Наливайко. При академії також активно переписували книги, які через різні причини не могли надрукуватися.

Порівняно за короткий проміжок часу Острог став культурним центром Волині та всієї України. Заслуги процвітання Острозької академії належать її педагогам. Одним із найперших викладачів, а згодом і першим ректором академії став Герасим Смотрицький, відомий полеміст та письменник, якому належить

відомим полемічний трактат «Ключ царства небесного», виданий при академії та «Календар римський новий».

Серед відомих педагогів, які викладали в академії мови, астрономію, філософію відомі письменники-публіцисти Василь Суразький, Клірик Острозький, Дем'ян Наливайко. Василь Суразький (Малюшицький) був видатним острозьким теологом. Він допомагав готувати видання Острозької Біблії, навчальні матеріали, богослужбову та навчальну літературу. Він є автором визначного полемічного твору «Книга о единой истинной православной вере...», в якому він дав науково обґрунтовані відповіді на всі спірні питання між католиками та православними, відстояв догмати православної віри. Дем'ян Наливайко писав передмови та післямови, перекладав богословські книги.

Кирило Лукаріс із Греції прибув на прохання князя й викладав грецьку та латинську мови, давав приватні уроки. Відомим педагогом був і Никифор Парасхес Кантакузин, який навчав учнів в Острозькій школі, однак про напрямок його діяльності відомостей не збереглося. Необхідно відмітити й діяльність Андрія Римші, який написав «Хронології», в Острозькій академії друкувалися й інші його твори. Науковий гурток вели Симон Пекалід та Мартин Броневський, які також готували підручники, посібники та писали наукові статті [37, с.248].

Князь Василь-Костянтин Острозький намагався залучити до викладання як найбільше вітчизняних та закордонних талановитих діячів, серед яких мовознавці, природознавці, літератори з багатьох європейських університетів.

Зосередження в академії різних мислителів та науковців сприяло тому, що Острог став центром грецистики. Тут співпрацювали польські викладачі, які викладали польською та латинською мовами. Таким був виходець із Кракова Ян Лятош, який спочатку при дворі князя працював астрологом та лікарем, а потім викладав в академії математику. Колектив, що складався з науковців різних національностей сприяв гуманістичному світоглядові, виховував в учнів неортодоксальні та толерантні погляди.

Заснування академії мало на меті поставити заклад на науковий рівень, активізуючи в ній філологічні студії, навчаючи латинської, грецької та старослов'янської мов. На цій основі було видано першу у світовому друкарстві Біблію. Спеціалісти Острозької вищої школи не просто переклали Святе Письмо, як це робили в інших країнах, вони орієнтувалися на інтереси слов'яно-православного регіону. Головною засадою академії у видавничій діяльності був переклад церковнослов'янською мовою та публікація творів з греко-візантійської літератури. Готуючи Біблію до друку в академії сформувалися певні стандарти церковнослов'янської мови, які поширилися на всі слов'яно-православні народи [29, с. 15].

Ще одним із досягнень Острозької слов'яно-греко-католицької академії було унормування української книжної мови. Цьому потрібно завдячувати викладачам, літераторам та публіцистам, які вели свою діяльність при академії.

Також Острозька академія прославилася тим, що в ній була високо розвинена музична культура. Сам князь Василь-Константин Острозький сприяв тому, щоб в школі культивували та розвивали спів. Керівництво академії опікувалося хором при Богоявленському соборі, студенти активно залучалися до хору також.

При академії були добре розвинуті мовознавчі студії, що забезпечила багата книгозбірня. Академія мала багато видавничих зв'язків з іншими країнами. Без сумніву, Острозька академія випускала учнів, які ставали вчителями в інших школах. Також навчальний заклад підтримував тісні відносини з братськими школами. Тісні зв'язки були з Львівським та Київським братствами, часто здійснювався обмін учнями. Так само обмін устаткуванням та спеціалістами здійснювала друкарня.

Острозька академія була дійсно на піку своєї слави, культурним та науковим центром, привертала увагу мислителів та науковців. Однак після смерті князя Василя-Константина Острозького навчальний заклад став

занепадати. Друкарня почала згортати свою діяльність, іноземні викладачі не мали змогу приїхати до Острога, а літературно-публіцистичний гурток розпався. Зрозуміло, що все це не трапилося за один рік, а тяглося більше десятка років. Люди почали віддавати своїх дітей на навчання до інших міст та шкіл. І після 1621 року, коли частина міста перейшла до онуки Острозького Анни-Алоїзи Ходкевич, наступило остаточне звернення діяльності навчального закладу. Адже в академії заборонили викладати польською та латинською мовами, заклад поступово звели до початкової школи. Натомість Ходкевич збудувала єзуїтський колегіум. А коли у місті запровадили унію, то існування Острозької академії повністю припинилося. Але попри своє закриття академія залишила після себе чимало цінного, що переймали інші заклади вищого типу. А багато культурних та наукових діячів того часу тим чи іншим чином були пов'язані з вищим навчальним закладом в м. Острог. Академія підвищила рівень освіти в Україні, стала осередком міжнародного спілкування, сприяла формуванню національної самосвідомості населення [29, с. 20].

Отже, створення Острозької академії є цікавою сторінкою в історії вищої освіти України. Саме цей заклад поклав початок розвитку нової освіти, почав готувати висококваліфікованих спеціалістів. Поряд з тим відомою була Острозька друкарня, яка випустила багато різних видань підручників, посібників, що були цінними для отримання різних знань. Крім того, необхідно зазначити, що її засновник, Василь-Константин Острозький був сам людиною не тільки багатою, але й освіченою, цікавився наукою. Це зрозуміло з того, як він опікувався закладом, адже саме завдяки йому академія стала науковим центром не лише України, але й Європи. Завдяки академії в Україні збільшився прошарок освічених людей. Тому виникає необхідність подальших наукових пошуків стосовно існування та діяльності навчального закладу.

1.2. Характеристика джерельної бази

Острозька слов'яно-греко-католицька академія займає особливе місце в історії системи вищої освіти України. Це найперший вищий навчальний заклад України. На жаль, через різні обставини документи які стосувалися діяльності академії, не збереглися, джерельна база відсутня, а архіви були повністю втрачені. Тому для того, щоб хоч частково дізнатися правдиві відомості про перший вищий навчальний заклад необхідно звертатися до опосередкованих та фрагментарних відомостей.

Більшість дослідників цілком обґрунтовано вважають, що академія була заснована 1576, ця дата є загальноприйнятою в науковому світі. Вже 1577 р. заклад фігурував під загальновідомою назвою до сьогодні «Острозька академія» в книзі Петра Скарги «Про єдність церкви Божої». Про заклад згадано в передмові. Це був відомий релігійний діяч ранньомодерної доби та отець. П. Скарга був знаковою постаттю в Речі Посполитій, єзуїтський діяч, трактат якого вийшов польською мовою у Вільні. У передмові до книги полеміст написав: «...і не було ще на світі і не буде жодної академії, колегії, де б теологія, філософія й інші визволені науки іншими мовами вивчилися і порозумівались. Зі слов'янської мови жоден не може бути вченим» [49]. Звісно, ця згадка не була схвальною, адже ортодоксальні католицькі кола та єзуїти не висловлювали захоплення щодо національно-православного спрямування навчального закладу.

Наступна згадка датується 1578 р. у передмові до «Букваря», який надрукував І. Федоров. Там згадано про «дитяче училище», яке князь Острозький наказав створити для навчання дітей. Деякі дослідники вважають, що тут згадано про вищий навчальний заклад, який міг мати багатоступеневу структуру. В «Букварі» зазначено, що Василь-Костянтин Острозький знайшов мужів, які знали божественне писання, володіли грецькою, латинською, польською, руською мовами та призвав їх викладати в академії. Під мужами, що знають писання маються на увазі люди, які знали філософію, богослови. Саме вони мали

забезпечувати вищу освіту при навчальному закладі. На той час богословствування вважалося рівнем вищої освіти.

Однак, попри те, спочатку про заклад згадували, як про початкову школу, згодом про нього почали говорити саме як про вищий, в якому велися наукові дослідження. Про це також свідчить заповіт Гальшки Острозької, яка назвала даний заклад академією, а не школою. Це найістотніше документальне джерельне свідчення, яке було складене 1579 р. у Турові та внесене до Луцької земської книги. І. Мицько стверджує, що про школу як академію писав також її ректор Г. Смотрицький, Іпатій Потій. Єзуїтський хроніст Ян Веленський також величав заклад «схизматицькою академією». А Іван Огієнко, більше відомий як митрополит Іларіон зазначав, що щодо статусу академії та назви навчального закладу різні дослідники висловлювалися по-різному, називаючи його «школою», «колегіумом», «тримовним ліцеєм», «академією», «училищем» тощо [29, С.15].

П. Кралюк дослідив, що згадки про Острозьку академію як вищий навчальний заклад зустрічається вже з 1580-х рр. у різних документах. Так, італійський священник, єзуїт Антоніо Поссевіно також згадував про заклад: «деякі князі, як, наприклад в Острозі, мають школи та друкарні, в яких підтримують схизму». Священника відправили на Схід Європи, щоб вивчити релігійні проблеми [20, С.301].

А листуваннях папського нунція Альберто Болоньєтті також згадується термін «грецький колегіум». А латиномовний поет Симон Пекалід у своїй поемі «Про Острозьку війну...» також згадує про «тримовний ліцей»:

«Радуйся, наша Волинь войовнича, ти, Марсова дочко,

Саме тобі дім острозьких дарує ліцей той тримовний.

Отже, приймай ті основи, а більші плоди, може, будуть.

Не зневажай ти учених богинь, оцих муз не цурайся,

Кращого в світі від вільних мистецтв ти нічого не знайдеш» [39, с. 214].

Отже, зрозуміло, який заклад описує поет, вказуючи на науки, які вивчали в ньому, тобто граматику, риторику, діалектику, геометрію, арифметику та астрономію. Саме ці дисципліни в Європі вважалися своєрідним вступом до вищої освіти та вивчення філософії.

Схожим чином навчальний заклад характеризували й інші автори полемічних творів. Так, в 1605 р. вийшов антиунійний полемічний анонімний твір «Пересторога», в якому згадується про поїздки грека Никифора до Острога для викладання «вільних наук». Тобто це ще один доказ того, що в академії здійснювалося навчання «семи вільних мистецтв» та давалися певні знання з філософії. Високо оцінюється у творі й фундатор вищого закладу Василь-Костянтин Острозький, який вів культурно-освітню діяльність на користь Православної церкви. В книзі високо оцінювалися старання князя для школи та друкарні, акцентується увага на намаганні його запросити богословів, які б розвивали грецькі та слов'янські науки в академії [21, С.6].

Високо оцінював культурний осередок Захарій Копистенський у своєму творі «Палінодія». Це монументальний трактат, у якому зазначено про те, що в місті Острог були оратори, які автор прирівнював до Демосфена та Сафона. Також автор згадував, що тут були мудреці, які знали латинську та слов'янські мови, володіли знаннями з астрології та математики.

Не менш важливими в системі джерельної бази Острозької академії є епістолярії. Тобто це листи, в яких вказані факти, які не зафіксовані та не зображенні в інших документах. Важливим та вагомим є лист папського посла з Кракова А. Болоньєті, який датується 1583 р.. В ньому посол звертався до князя Януша Острозького та пропонував допомогти реорганізувати Острозьку академію.

М. Ковальський вказує на важливість для історії послання князя Василя-Костянтина до Папи Римського Григорія XIII, з якого можна дізнатися про

передачу Папою князеві Біблії. Острозькій академії книжку передав грецький вчений Д. Палеолог, який викладав у навчальному закладі. Проте більше про це книгу нічого не відомо, ні про те, якою мовою вона була, ні про те, чи вона була друкована чи рукописна також не відомо [18, с. 105].

Про існування Острозької академії можна дізнатися зі збірки творів першого ректора Г. Смотрицького «Ключ царства небесного» та «Календарь римски новы». Там зазначено, що вони написані в «Академии Острозькой» [18, с. 106].

Джерелом для вивчення академії може служити монографія українського історика К. Харламповича. Дослідник не подав в праці нових даних, проте дуже добре представив звіт та критичний аналіз думок. Це аналіз досліджень попередніх надбань про заснування, програму, діяльність та занепад академії. Ця праця має чотири розділи, найцінніший з яких останній, де автор подає матеріал про вчителів та вихованців православної школи в Острозі та інших діячів, які якимось чином були причетні до неї [47, с. 82].

Також джерельною базою для дослідження Острозького культурного осередку можуть стати праці краєзнавця-дослідника історії м. Острог – Станіслава Кардашевича. Це, мабуть, єдиний дослідник який народився та все життя провів в Острозі. Він відшукував, збирав, систематизував, опрацьовував та вивчав різні джерела у місті та в архівних рукописах на Волині. У своїй монографії «Давня історія міста Острога. Матеріали до історії Волині» (1913) дослідник подає відомості про Острозьку академію та друкарню в різних розділах. Місце розташування академії краєзнавець вважав пригородком міста. Також в своїй праці автор зазначає, що В.-К. Острозький створив «руську школу» схожу на латинські школи. Окрім того, С. Кардашевич у монографії називав викладачів академії, до кола яких, на його думку, входили Г. Смотрицький, Ян Лятош, К. Лукаріс, П. Паліурій. Зазначав він і відомих вихованців, таких як Мелетій Смотрицький, який написав твір «Тренос», Петро Конашевич-Сагайдачний та інші. Проте автор вважав, що школа існувала не

довго, не називаючи точних дат, а також зазначав, що академія не принесла жодної користі краю [35, С.122-123]. Останнє твердження можна беззаперечно оскаржити, зважаючи на роль академії в історії вищої освіти України.

Інформативним для дослідження є також студії М. Грушевського, який в одному з томів своєї праці «Історія України-Руси» декілька розділів присвятив історії Острозької академії. Історик подає матеріали про особу князя Василя-Костянтина Острозького та про вищу школу, яку називає Острозьким кружком. Грушевський подає відомості склад школи та головних репрезентантів. Серед яких називає Герасима Смотрицького, досліджуючи роль його трактату, Василя Острозького, Філялета-Бронського, Клірика Острозького. Крім того, автор намагався дослідити інші острозькі видання та реєстри українських друків при академії до 1600 р [8, С.214–223].

Серед новіших публікацій, які можуть послугувати джерелами для подальшого дослідження Острозької академії є праці історика Я. Ісаєвича. Досліднику належить низка робіт присвячених Острогу, а саме Острозькій академії, друкарні та першій друкованій Біблії. Історію Острозького вищого навчального закладу він вивчає в контексті книговидання. Автору належить монографія, в якій висвітлено виникнення друкарства в Україні та діяльність Івана Федорова [16, с.118–127].

Важливою є наукова праця І. Мицько «Острозька слов'яно-грецько-латинська академія», в якій автор представив дослідження діяльності слов'яно-греко-латинської академії та літературно-перекладацького гуртка у м. Острозі. В цій науковій книзі дослідник синтезував фактично всю інформацію про академію [28].

Отже, попри втрачені архіви академії все-таки існує незначна джерельна база, яку своєю чергою опрацювало вже чимало дослідників. На основі цих джерел укладено підручники, написано наукові статті, що вказує на важливу роль та значення вищого навчального закладу в Острозі на зламі XVI – XVII ст.

РОЗДІЛ 2. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636): ідея та суспільно-історичні передумови виникнення

2.1. Князівський рід Острозьких та «некоронований король» України-Русі Василь-Костянтин Острозький

В історії українських земель Середньовіччя вагому роль відіграла династія князів Острозьких. Це один із найвідоміших аристократичних родів в українській історії, які відігравали ключову роль в Галицько-Волинському князівстві та Речі Посполитій. Вони стали продовжувати давні руські культурні та політичні традиції. Сьогодні, на жаль, остаточне походження роду не встановлено. Про діяльність представників роду на початкових етапах майже невідомо. Багато вчених писали про них, зокрема М. Костомаров, К. Пулавський, М. Максимович, К. Левицький. Цікавилися Острозькими й сучасні дослідники: Н. Яковенко, В. Ульяновський, І. Ворончук, Т. Кемпа та багато інших. Це були переважно праці про діяльність представників династії, а от про приватне життя роду відомо мало. Досі не відомо достеменно багато питань з історії Острозьких, не відомо й точно до якої династії вони належать – Гедиміновичів чи Рюриковичів.

Багатий архів роду втрачений, а самі Острозькі свого родоводу не склали, частково відомості можна віднайти в збірках інших князівських родів. Сучасники та близькі Острозьких, серед яких І. Потій, Б. Попроцький, Г. Смотрицький та З. Копистенський вказували на походження князів від короля Русі, Князя галицько-волинського – Данила Романовича. Цю традицію перейняли й деякі історики, вважаючи, що рід князів походить від Романа Даниловича, сина Данила Галицького. На думку українського вченого М. Максимовича, Острозькі походять від Турівських (Гілка Рюриковичів) та Пінських [6, с. 50].

Представники династії відносили себе до нащадків правителів Київської Русі, а саме князя Володимира Святого, що з Рюриковичів. Однак за будь-яких

версій щодо походження роду йдеться про правлячі династії Київської Русі та Великого князівства Литовського. І не знаючи всієї історичної правди про цей рід, точно відомо, що вони споріднилися із Гедиміновичами. Константин Іванович Острозький, відомий державний та військовий діяч був правнуком литовського князя Ольгерта Гедиміновича.

І. Мицько також досліджував питання походження Острозьких й вважав також, що вони походять від Волинських Мономаховичів. На думку історика Данило острозький був внуком Мстислава Даниловича. Крім того, він зібрав у своїй праці інші теорії дослідників щодо походження Острозьких [29, с. 3-12].

Нижче спробуємо описати рід Острозьких, а з генеалогічним деревом давньоукраїнського князівського роду XIV – початку XVII ст. можна ознайомитися в Додатку А.

Родоначальником роду Острозьких вважається Данило Острозький. Це перший історично відомий князь Острозький, який перебрав назву від свого головного удільного міста Острог. Він проживав на Волині близько середини XIV ст. Ці відомості підтверджують документи його сина Федора Даниловича. Крім того, відомості є й в інших документах, в яких йдеться про те, що Данило отримав Острог від Любарта [17, с. 19]. На жаль, про самого Данила майже нічого невідомо, крім того, що він намагався боротися з експансією польського короля на території Галичини. Також відомо, що Данило мав печатки з Гербом. З літописів можна дізнатися, що Данило підтримував церкву, давав пожертви. Данило з дружиною мали чотирьох синів, з яких лише Федор (1386–1441) досяг помітного становища. Він успадкував Острог, а його нащадки були іменовані Острозькими. Під владу князя входило багато волостей на Волині, які активно вів політику, був полководцем, вів війни з Польщею. Історичні джерела вказують на те, що в останні роки свого життя Федор став ченцем при Києво-Печерській лаврі, де його після смерті канонізували [22, с. 12].

Федір мав чотирьох синів та двох дочок. Наймолодший син Василь успадкував Острог та продовжив князівський рід. Він укріплював володіння, будував замки, монастирі та церкви. В історії він також відомий під прізвиськом Красний. Від князя литовського Вітовта Василь отримав багато маєтків. Він мав дочку Агрипину-Катерину та синів Івана і Юрія. Юрій отримав місто Заслав та започаткував династію Заславський, яка згодом стала однією з наймогутніших на українських землях. А старший син Іван продовжив рід Острозьких, залишившись князувати в Острозі.

Іван Острозький розширював свої володіння, а завдяки одруженню з княжною Іванівною Бельською набув чимало маєтків. Подружжя мало двох синів – Михайла, Костянтина та дочку. Михайло помер не маючи дітей, тому династію Острозьких продовжив Костянтин, який мав значні військові заслуги. Він багато зробив для захисту та розвитку православ'я в Литовському князівстві. З братом Михайлом він ходив в походи проти татар де здобув перевагу, тому отримав чимало земельні пожалування та посаду гетьмана Литовського. Крім того, він ходив в походи проти Московії, де потрапив в полон, однак успішно втік та в битві під Оршею переміг московське військо. За свого життя князь збудував багато укріплень, церков [22, с. 16].

Щодо нащадків князя Константина Івановича Острозького, від першого шлюбу з Тетяною Гольшанською він мав сина Іллю, а від шлюбу з Олександрою Слуцькою мав дочку Софію та сина Василя.

Власне Василь і є тим славнозвісним представником могутньої династії Острозьких – Василем-Костянтином Острозьким (див. Додаток Б). Історії не відомий точний рік народження князя, одні джерела вказують 1526 р., а інші 1527. Народився він в Дубно та отримав при хрещенні ім'я Василь. А вже з літ 15 його за прикладом батька його почали звати ще й Костянтин. Дуже рано він залишився без батька, тому його виховувала мати в Турові. А всіма маєтками опікувався його старший брат Ілля. Проте одружившись Ілля захворів та швидко

помер, а все майно перейшло до його дружини, що змусило Василя-Костянтина боротися за дострокове входження в спадщину.

Відомо, що князь був освічений, здобував освіту в домашніх умовах, його навчав знавець латини, як зазначив І. Мицько. Сам він не на високому рівні знав латинську, про що, на думку вчених, говорять його листи. Однак князь досить добре знав польську, мову, якою спілкувалася його родина. Зазначають, що він не надавав значення мові та риториці, однак цінував освіту та виховання [29, с. 13].

Василь-Костянтин Острозький з юних літ навчався військовому ремеслу. В різних джерелах можна знайти згадки про бої князя з татарами десь в другій половині 40-х років XVI ст. В нього було своє військо, яке складалося з татар, козаків, різних втікачів. Проте, окрім військової участі князь займав значне місце й в політичному житті Литви.

А в 1550 р. під приводом острозького було розгромлено татар, за що князь став старостою Володимирівським та отримав маршальство на Волинській землі. У роки свого староства він одружився з Софією Тарнавською, дочкою польського гетьмана Яна Тарнавського. Такий шлюб був вигідний як з політичної, так і з економічної сторони. В.-К. Острозький отримав великий посаг, увійшовши в коло найвпливовіших та найвідоміших польських родів [40, с. 207].

Слід зазначити, що в шлюбі з Софією в них було дві доньки – Єлизавета та Катерина та три сини – Януш, Костянтин, Олександр. Сама дружина померла рано, лише в 36 років та була похована біля батька на Тарнавському кладовищі.

Найбільше Острозького турбувало не багатство, а спокій у рідному краї. У 1553 р. він зіштовхнувся з Дмитром-Байдою Вишневським, який часто наїжджав з погромами на Волинь. Через декілька років він стає київським воєводою, на посаді якого намагався зміцнювати київські замки. Тобто Острозький став фактично володарем всієї України, під його контролем відбувався збір податків,

будівництво важливих військово-стратегічних об'єктів. Однак чи не найбільшу увагу князь приділяв своїм власним містечкам та містам. Князя навіть декілька разів висували претендентом на польський престол. Однак, Острозький найбільше переймався своєю землею та хотів зберегти традиції своїх предків. Крім того, з різних джерел відомо, що його тривожило становище православної церкви, тому він взяв над нею опіку, відстоюючи її права. Таким чином він намагався зберегти національну культуру. Він багато допомагав церквам та монастирям, адже й сам був релігійною та набожною людиною [4, с. 5-6].

Ще однією з найбільших заслуг князя є його сприяння створенню шкіл. В той час православ'я мало найбільшу проблему пов'язану зі шкільництвом. При монастирях та церквах могли організовувати лише початкову школу, натомість як середня, так і вища були взагалі відсутні. А при наявних школах навчали лише письма, читання та співу. Князь спочатку ініціював заснування шкіл в Турові, Дубно, при Дерманському монастирі та Володимирській церкві. Однак його головне завдання полягало у створенні навчального закладу вищого типу, який би був схожим з західноєвропейськими університетами. Тому як тільки в 1576 році Василь-Костянтин Острозький отримав підтвердження своїх прав на володіння Острогом від С. Баторія, він почав будувати академію біля свого замку. Спочатку він створив початкову школу, а поступово набираючи освічені кадри ця школа стала академією. Князь добре дбав про навчальний заклад, він приклав чимало зусиль, щоб тут зібрати на освічених викладачів [17, с. 121-122].

Поряд з цією заслугою, не менш важливим є заснування князем Острозьким друкарні, в якій були надруковані перші книги, зокрема «Буквар», «Книга нового зав'язу», перша кирилична Біблія, збірки поетичних творів.

Увесь час існування Острозької академії князь мав постійні клопоти з організацією її діяльності, її забезпеченням. Крім того, він сприяв розвитку в Острогові архітектури, музичного мистецтва, іконописного мистецтва. Та попри все, князь не ставав молодший, крім того його підкосила смерть сина. З очевидних причин в останні роки свого життя він менше уваги приділяв академії,

що запустило процес її занепаду. А після його смерті цей процес пришвидшився, що сприяло її припиненню існування Острозької академії.

Отже, одним з найвідоміших та найвпливовіших родів в Україні, які зробили значний внесок в її розвиток, був рід Острозьких. Майже всі представники чоловічої лінії династії були відомими політиками та полководцями. Однак найславетнішим представником родини являється Василь-Костянтин Острозький. Саме цьому князю вдалося стати головним меценатом науки та культури, заснувати перший вищий навчальний заклад, побудувати друкарню. Й до сьогоднішнього дня він є одним з найвідоміших просвітників, а його роль в становленні вищої освіти на теренах України беззаперечна.

2.2. Історичні причини та обставини заснування Острозької школи (академії)

Однією з найважливіших віх в історії науки та освіти є виникнення і створення університетів. Перш за все виникненню перших вищих закладів освіти сприяли історичні, духовно-культурні та інтелектуальні передумови. Становлення Острозької академії, як першого навчального закладу вищого типу, слід розглядати в контексті світового, зокрема західноєвропейського освітнього простору.

Одним із вагомих аргументів, які стали передумовою створення академії є суспільно-політичні процеси, вплив давньоруських, староукраїнських культурних традицій, а також західні культурні, ідеологічні та філософські тенденції тієї доби.

В XVI ст. Україна розвивалася в складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. На її розвиток впливала білоруська, польська, литовська культури, а також ренесансна та барокова культура. Крім того, в той час відбувалася контрреформація та феодально-католицька експансія. Політична та

релігійна ситуація в Україні в XVI–XVII ст. зумовила існування таких напрямків освіти:

- православна (братські школи, школи, засновані сільськими общинами, школи при церквах та монастирях);
- католицька (школи єзуїтів, василіан, тобто католицьких орденів).

XVI – XVII ст. століття були важким та переломним періодом економічних та політичних перетворень. В цей час сусідні держави розвивалися та міцніли, а в нашій державі точилася боротьба народних мас проти католицизму, феодального та польсько-шляхетного поневолення. І на думку Д. Чижевського ґрунт для шкільництва та полеміки створив конфлікт між православ'ям та католицизмом. Українські школи були залежні від польської шляхти, що своєю чергою ніяк не сприяло вихованню молоді в національному дусі.

Волинь в той час була сприятливим місцем для розвитку культури. Особливо сильним тут було становище православних феодалів. Саме тут було зосереджено найбільше православних магнатів, зокрема з Речі Посполитої. Магнати завдяки своєму фінансовому становищу могли забезпечувати шкільництво та інші коштовні починання. Міщанство ж не було таким активним, адже мало малу політичну та економічну свободу. Міщани мало проявляли себе в громадянському житті. Місцева церковна ієрархія також не проявляла ініціативи, оскільки була в затяжній кризі. На території Волині не відчувався національний гніт, а в культурному руслі ні Володимиро-Берестейське, ні Луцько-Острозьке єпископства не вели справ. Католики, які були переважно поляками, також не відігравали великої ролі, місцеву адміністрацію склали українці [29, с. 13].

У той час територія Волині належала Великому князівству Литовському, якому була притаманна віротерпимість. Тому історичні обставини вплинули на те, що місцеві волинські феодали стали культуротворчою силою, яка стала в той період провідною.

Волинські феодали були найбільше зацікавлені в розвитку шкільництва та в існуванні в їхньому регіоні вищого навчального закладу. Адже існування такого закладу впливає на становище всього регіону.

Крім того, на розвиток культури впливали й місцеві умови. А приєднання України «литовської» до Польського королівства спричинило також певні зміни. Наприклад в практиці державної служби для призначення на посади необхідне було знання латинської та польської мови, а також загальний освітній та культурний рівень знань. А місцева адміністрація складалася переважно з українців.

Вся знать посилала своїх дітей на навчання за кордон, оскільки відповідних західноєвропейських закладів в Україні не існувало. Волинські землевласники бачили збідніння української освіти та культури, розуміли, що існуюча система освіти не відповідала вимогам часу. А відправляти молодь на навчання до країн-сусідів також було затратним. Це бачив й розумів Василь-Костянтин Острозький. Тому на власні кошти він збудував школу-академію, головною роллю якої було протистояння полонізаторському впливові білоруських та польських католицько-єзуїтських навчальних закладів.

Для академії вибрав князь саме це місто через очевидні причини. М. Острог було потужним торговельним центром, через нього проходили важливі торговельні шляхи. Це пов'язано перш за все зі зручним географічним положенням. Крім того, місто дало назву славетному роду Острозьких й одному із осередків православної Луцько-Острозької єпархії. Також відкриттю вищої школи саме в Острозі сприяв кафедральний собор, в якому часто бував владика та князівський двір, який на той час був центром політичного життя країни [38, с. 217-218].

Отже, створення Острозької академії не випадкове, а цьому передувало ряд причин. Насамперед це було розуміння тодішньої влади, що освіта в їхній країні не відповідає вимогам часу. Натомість, щоб відправляти своїх дітей за

великі гроші за кордон, вигідніше було влаштувати гідний навчальний заклад, який би відповідав західноєвропейським. Місцеві феодали мали таку змогу, вони могли фінансувати та підтримувати схожі заклади. Тому за підтримки волинських феодалів на власні кошти Василь-Костянтин Острозький створив академію, яка стала центром освіти та науки.

РОЗДІЛ 3. Організація освітнього процесу в Острозькій академії

3.1. Організаційно-педагогічні засади діяльності Острозької школи (академії)

Одним з перших освітніх закладів вищого типу в Україні стала Острозька школа-академія, яка на той час була найвідомішою серед православних освітніх закладів XVI–XVII ст., що були відкриті українськими магнатами. З початку створення навчального закладу, йому належала відповідальна політична роль – чинити опір певному колонізаторському впливу католицько-єзуїтських освітніх закладів на білоруську та українську молодь. Як результат, в навчально-виховному процесі значна увага приділялася саме вихованню в учнів любові до культури, традицій свого народу, мови, виховувалось почуття патріотизму. Острозьку школу-академію прозвали «слов'яно-греко-латинською академією» або «тримовним ліцеєм», оскільки її заснування стало початком компромісу між представниками латинської науки та східнослов'янської просвітньої традиції.

В процесі організації діяльності школи, як і всього культурно-видавничого центру в місті Острог, зразком слугували приватні протестантські та католицькі освітні осередки держави Річ Посполита та деякі закордонні. Основна діяльність школи базувалася на традиційному для середньовічної Європи вивченні «семи вільних наук». Однак, варто зазначити, що заснована школа суттєво відрізнялася від польських чи західноєвропейських початкових та середніх шкіл своїм унікальним національним характером та застосуванням греко-візантійської культурної спадщини [10, с. 123].

Її оригінальність та унікальність також проявлялися в тому, що відповідно до політично релігійних та культурних потреб України тут своєрідно віддзеркалювали гуманістичну ідею «тримовного ліцею» (тобто гебрайсько-греко-латинського ліцею). Загалом, православний характер школи-академії призвів до заміни гебрайської мови церковнослов'янською. Ідея тримовної школи (спрямуванням якої була підготовка видання Біблії) вперше була

запропонована та спопуляризована в Європі Еразмом Роттердамським (1467–1536). На той час, вивчення грецької та гебрійської мов було досить поширеним явищем у Європі XVI століття. Натомість в Острозі 5 травня 1581 року вийшло лише суто шкільне видання – хронологія Андрія Римші – яке містило перелік назв місяців року гебрійською, церковнослов'янською та українською мовами. До кожного з місяців автор додав вірш на сюжет із Старого Завіту Біблії.

Більш того, вивчення церковнослов'янської мови було поставлено на високий науково-методичний рівень. Безпосередній процес підготовки до видання Біблії стимулював ознайомлення з тогочасною мовознавчою думкою європейців, а також вироблення певних сталих граматичних засад. На додаток, початкові філософські курси також викладались трьома мовами. Згідно з вимогами часу студенти могли вивчати основи церковного права.

Сучасники, починаючи з 1583 року, часто називали Острозьку школу «академією». Серед них варто вказати фундаторку Гальшку Острозьку, ректора Герасима Смотрицького, ідеологічного супротивника Іпатія Потій, укладача інвентарю міста (1620 р.). Навіть Ян Велєвіцький з Кракова (єзуїтський хроніст) на противагу єзуїтській Острозькій «колегії» називав її «схизматицькою академією» (1623 р.). Фактично вона функціонувала як середній навчальний заклад. У певні періоди свого існування, за наявності висококваліфікованих кадрів, впроваджувались й окремі курси академічного рівня [13, с. 245].

У XVI ст. престижні європейські навчальні заклади підвищеного рівня називалися академіями й за умови відсутності для цього формальних підстав. У тогочасних умовах навіть великий магнат Острозький не зміг би здобути для своєї школи з антикатолицьким спрямуванням, повноцінних прав вищого навчального закладу. Прерогатива надання університетських прав навчальному закладу, згідно з європейською практикою, належала королеві (при апробації сейму та папи римського). На додаток, вже створені академії чинили жорсткий опір появі нових, конкурентних шкіл. Проте, приватний характер закладу та

формальна невизначеність його статусу опосередковано сприяли появі першої в Україні світської публічної школи, незалежної як від православної церкви, так і від костельної ієрархії та державних чинників. Світськими людьми була більшість ректорів та викладачі (бакалаври). Фактично в Острозькій школі-академії було вперше подолано монополію церкви в українській освіті.

В історії академії можна окреслити три періоди (рис. 3.1).

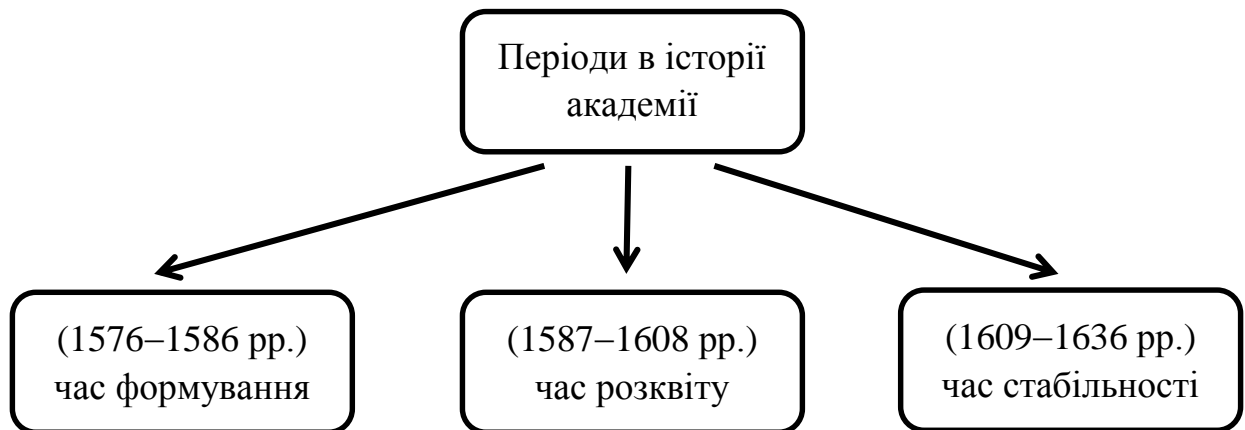


Рис. 3.1. Періоди в історії академії

Джерело розроблено автором на основі [48, с. 74]

Перший період діяльності академії припадає на 1576–1586 рр. Це – час формування, яких характеризується надзвичайно важливим інтелектуальним спалахом – друком першої церковнослов'янської Біблії у 1581 р. Вже тоді прослідковується унікальність Острозького культурно-навчального центру (який, окрім школи-академії, включав ще видавництво та літературно-публіцистичний гурток). Таким чином відбувалося залучення до співпраці діячів різних конфесій, політичних, ідеологічних орієнтацій.

Період діяльності академії, який припадає на 1587–1608 рр. – це час розквіту Острозької академії. Саме тоді до Острозької школи та підпорядкованих їй культурно-ідеологічних осередків було запрошено велику кількість видатних особистостей свого часу, як іноземців, так і українців. Педагогічний та науковий досвід, винесений ними з багатьох відомих європейських католицьких чи

протестантських середніх шкіл та університетів, був втілений у діяльності Острозької академії.

Залучення великої кількості викладачів та наукових кадрів з інших країн відбувалося у два етапи. Перший етап пов'язаний із заснуванням колегії та процесом підготовки до випуску Біблії, наступний етап припав на другу половину 90-х років XVI ст. Як результат, у жодному з культурно-ідеологічних центрів України XVI–XVII ст. не побувало такої кількості здебільшого високоосвічених та впливових особистостей Балкан та православного Сходу. Гості академії сприяли встановленню книжних контактів з тими краями, де посідали церковні посади чи звідкіля походили, а також консультували перекладачів [13, с. 73].

Острог мав тісні зв'язки з Афоном – найвідомішим центром зберігання пам'яток православної книжності. Такі взаємовигідні культурні контакти було встановлено ще з 70-х років XVI ст. Іван Вишенський, Іов Княгиницький та багато інших діячів приходили сюди для морального вдосконалення, копіювання та вивчення багатої церковнослов'янської та грецької спадщини. Натомість афонські ченці відвідували Острог з метою вивчення місцевих видань, а також приносили рукописи, потрібні для колегії та друкарні.

Острозька академія об'єднала визначні інтелектуальні сили України та багатьох інших країн. Великим досягненням академії стало формування першої наукової установи України (з філологічним профілем), як найпотужнішого тогочасного українського видавництва. Важливе значення для діяльності академії мала духовна атмосфера міста. На зламі XVI–XVII ст. тут об'єднуються, взаємозбагачуючись та взаємодоповнюючись, різноманітні національно-культурні традиції. У відносно невеликому місті Острога, яке налічувало близько 5 тисяч мешканців, проживали одні з найстаріших і найбільших в Україні колонії татар та євреїв.

Значним досягненням у діяльності академії стало певне нормування української книжної мови. Цьому процесу сприяв Дем'ян Наливайко, який у своїх публікаціях церковнослов'янських текстів послідовно супроводжував їх перекладами на українську мову. Лінгвістичні засади, вироблені в Острозі, творчо застосовувалися у Львівській братській друкарні. На додаток, Тарасій Земка, якого величають «вченою людиною у грецькому, слов'янському, латинському та руському діалекті», вперше виконав переклад великої кількості книжок з грецької на українську мову.

Острозька школа чинила позитивний вплив на процес безпосереднього розвитку вищих українських шкіл, зокрема шкіл Волині, до яких учителями йшли випускники академії, постачалися рукописи та навчальні видання з Острога. При реорганізації Володимирської присоборної школи у 1588 р., з ініціативи князя Острозького, було покладено основи для підготовки слов'янських та грецьких бакалаврів. Без сумніву, школа копіювала структуру Острозької академії, де, як засвідчують науковці, нараховувалося стільки ж «штатних» викладачів. Тісні зв'язки підтримувала Острозька академія з українськими братствами та їхніми школами. Крім того, творчі контакти будувалися також з протестантськими осередками. Студенти православної школи навіть проходили навчання в антитринітарській школі.

Вироблена в Острозькій академії система шкільництва, яка базувалася на поєднанні певних досягнень європейської педагогіки як науки й українсько-візантійських традицій, не зникла безслідно. Побудований тут тип національного вищого освітнього закладу з православним спрямуванням (слов'яно-греко-латинська академія) було перенесено до Києва у 1632 р., звідки набув поширення у Молдавському князівстві у місті Ясси в 1640 р., а після декількох невдалих спроб, його було перенесено й до Москви в 1687 р. [13, с. 330].

Протягом усього періоду діяльності Острозької академії (60 років) її випускниками стало не менше як 500 осіб, серед яких велика кількість ставала проповідниками, літераторами, вчителями, друкарями, секретарями в приватних

та державних установах. Деякі з них стали впливовими релігійними діячами. Як результат, вперше в історії українського шкільництва вчительський стан поповнився не учнями дяківських шкіл, а високопрофесійними викладачами зі значно ширшими знаннями та новим світоглядом, що призвело до демократизації навчального процесу та до відчутного покращення рівня освіти всього суспільства. Більш того, академія відіграла важливу політичну роль, оскільки сприяла ствердженню національної свідомості серед усіх верств українського народу та певною мірою стримувала полонізаторський вплив на молодь католицько-єзуїтських навчальних закладів. На додаток, внесок діячів школи у становлення українського мовознавства як науки був колосальним. Загалом, Острог виконував роль впливового центра міжнародного спілкування.

В історії, на жаль, не збереглось ні статуту, ні інших програмних документів цієї школи, в яких був би зазначений її тип. Більш того, нічого не відомо про структуру, устрій і систему навчання. Достеменно відомо, що в Острозькій школі учні навчалися усім предметам «тривіуму» (діалектика, риторика і граматики) та «квадривіуму» (геометрія, арифметика, астрономія, музика). Однак аналіз історичних джерел свідчить, що в Острозькій академії також вивчали предмети, які не входили до «квадривіуму» чи «тривіуму».

Зробимо аналіз номенклатури навчальних дисциплін академії. У школі їх було досить багато. За оцінкою професора Лук'яновича, викладацький склад містив представників усіх галузей тодішньої науки: астрології, медицини, філософії, проповідництва та богослов'я. Студенти вивчали старослов'янську, латинську, грецьку та польську мови, історію та поезію. Перелік цих предметів не входить ні до «тривіуму», ні до «квадривіуму» [13, с. 333].

Що стосується додаткових навчальних предметів, то їх перелік свідчить, що в Острозькій школі переважала греко-візантійська культурна традиція. Серед вивчення мов переважала старослов'янська, а також українська, яка була близькою до розмовної, народної.

Науковці зазначають, що всупереч вимогам і настановам католицизму, що проголошував марність навчання старослов'янською мовою, навчання в школі проводилось церковнослов'янською мовою. Підтвердженням цього стали свідчення Петра Скарги, який вказував, що не було і не буде на світі жодної колегії чи академії, де б філософія, теологія та інші визволені науки вивчалися іншими мовами. Крім того, Петро Скарга зазначав, що жодний не може бути вченим з слов'янської мови.

Рівень викладання грецької мови в Острозької школи був досить високим, свідченням цього слугує переклад твору Федора Авукара одним із учнів академії у 1611 р. Важлива роль в академії належала вивченню церковного співу та музики, що згодом призвело до появи відомого «острозького наспіву». Одночасно прослідковується і високий розвиток світської музики, адже в місті формується цех музикантів, що було рідкісним явищем для України. На додаток, у 1624 році в Острозі було організовано цех скрипалів. Високий рівень мовознавчих студій та навчання у школі забезпечувала «бібліотека» освітнього закладу, яка була зібрана протягом багатьох років та охоплювала географію книжкових зв'язків академії та видавництва: Константинополь, Москву, Александрію (Єгипетську), Італію, Білорусь, Аравію, Польщу [19, с. 225].

Острозька школа мала велику популярність серед українського народу та набула широкого світового визнання. У ній здобували освіту не лише діти шляхти, а й селянські діти. Імена славетних вихованців академії, таких як Петро Конашевич, гетьман угорських і польських феодалів, свідчать про педагогічні успіхи академії. Оскільки безпосередні дані про структуру Острозької колегії відсутні, то можна з великою долею вірогідності стверджувати про її схожість до структури Києво-Могилянської академії.

Історики стверджують, що в академії існував поділ на класи. Всього в школі нараховувалось 8 класів (рис. 3.2).

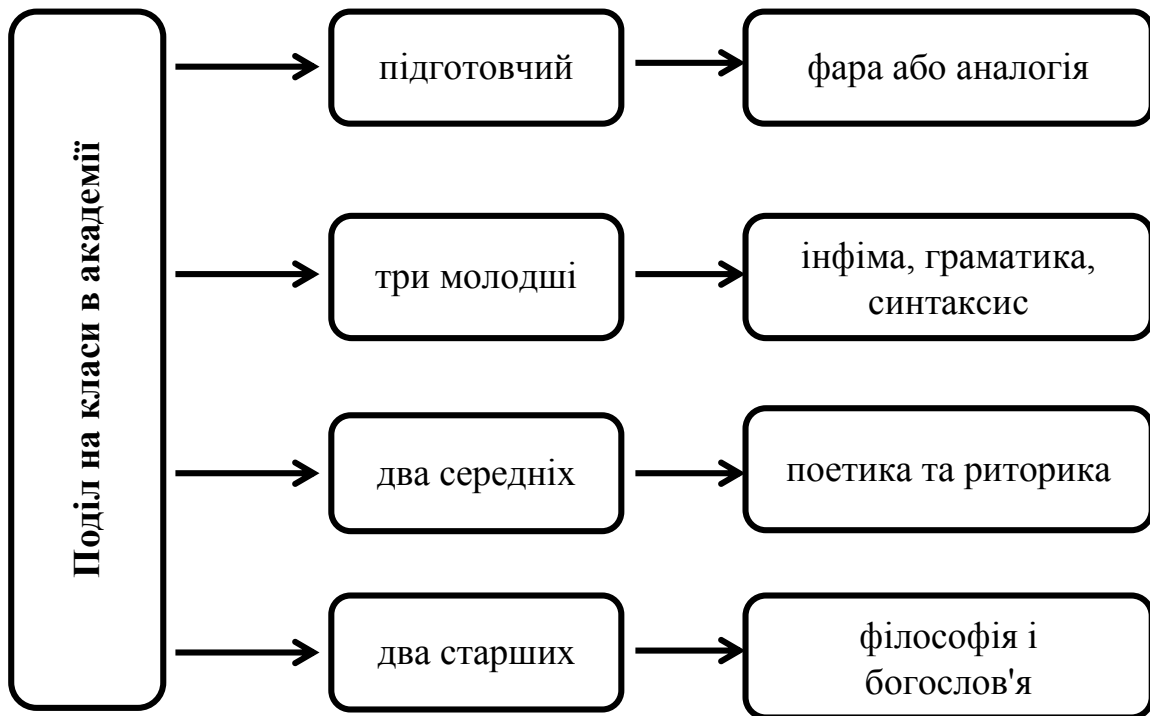


Рис. 3.2. Поділ на класи в академії

Джерело розроблено автором на основі [19, с. 227]

Академія була організована у вигляді багатоступеневої школи, яка мала початковий, середній та вищий рівні. Згодом подібна схема багатоступеневого навчання була започаткована в Києво-Могилянській академії. На першому етапі навчання студенти вивчали руську грамоту на основі старослов'янської мови. Для покращення навчального процесу учнів-початківців в Острозі було надруковано декілька видань букварів (сьогодні відомі видання 1578 р., початку 80-х рр., 1598 р. та після 1598 р.). Можемо припустити, що були й інші видання навчальних посібників для початкового навчання, але вони не дійшли до нас, оскільки такі книги швидко знищувалися та зношувалися завдяки інтенсивному використанню. Як навчальний підручник також міг застосовуватися Новий Завіт з Псалтирем 1580 року видання.

На середньому етапі навчання вивчали грецьку та латинську мову. При чому рівень їхнього викладання був досить високий. На середньому етапі навчання відбувалося також вивчення семи «вільних наук». Науковці

зазначають, що студенти вивчали граматику, риторику, арифметику, музику, астрономію. Сумнівів не викликає й вивчення інших предметів із комплексу семи «вільних наук». Загалом богословські студії відбувалися на вищому етапі. У 80-90-х роках XVI ст. характерною для Острозької академії стає богословська полеміка з прихильниками унії та католиками. В цей час з'являється низка богословських творів полемічного спрямування, серед яких варто вказати «Книжицю» Василя Суразького, відому під назвою «Про єдину істинну православну віру». До того ж наприкінці XVI ст. було підготовлено низку перекладів богословських праць з грецької мови, де основна частина уваги приділялася теологічним питанням щодо розбіжностей між православною та римо-католицькою церквою.

У колегії навчальний рік розпочинався з 1 вересня та тривав до початку липня. Навчальний рік поділявся на триместри, між якими були рекреації – невеликі канікули. Кожен триместр завершувався екзаменами. Зарахування нових учнів відбувалося впродовж всього навчального року на основі співбесіди з префектом. Завданням префекта було визначити рівень знань студента та в який клас його зарахувати [37, с. 249].

Повний термін навчання в академії становив дванадцять років, у всіх класах студенти навчалися один рік, у класі богослов'я – чотири роки, а в класі філософії – два роки. Керівництво академії складалося:

- ректор академії;
- префект – який виконував роль першого помічника ректора з навчальної роботи;
- суперінтендант – який наглядав за умовами проживання студентів (рис. 3.3).

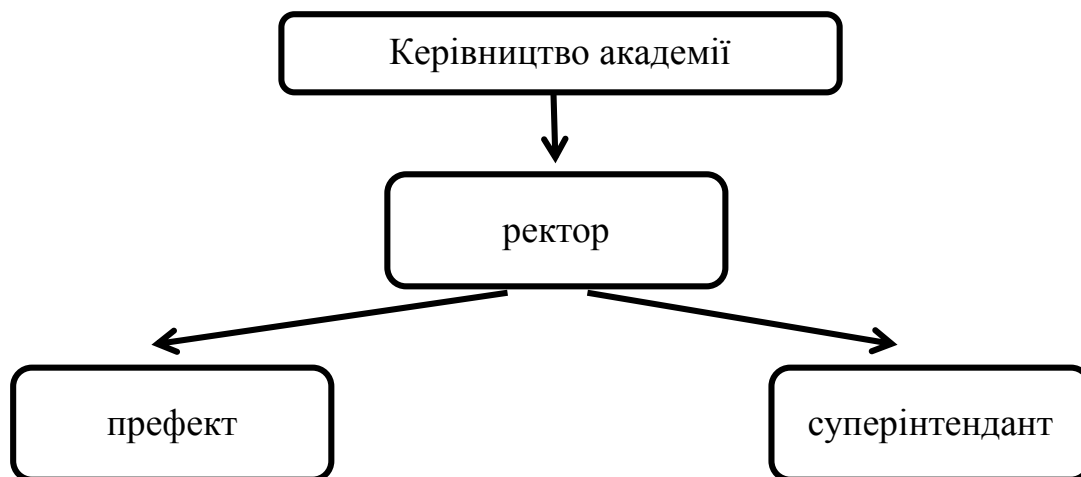


Рис. 3.3. Керівництво Острозької академії

Джерело розроблено автором на основі [37, с. 251]

Учні молодших класів, яких називали спудеї, завчали тексти напам'ять, виконували письмові та усні вправи. Студенти богослови та філософи не виконували домашніх вправ та не складали екзаменів. У кінці кожного триместру філософи та богослови писали дисертації – великі письмові твори та захищали їх у присутності всіх учнів. Невіддільною частиною освітнього процесу були диспути, коли один учень обґрунтовував певну думку, а інші заперечували її, застосовуючи аргументи. Активізації навчально-виховної діяльності студентів також сприяли організовані змагання у написанні кращих віршів, творів, промов та їх виголошенні.

Процес оцінювання знань у школі був досить гнучким і полягав у наданні загальних висновків педагога щодо успіхів студентів. Учні з поганою успішністю не відраховували з академії. Кожен учень мав право залишатися в одному класі стільки, скільки сам хотів за власним бажанням. Іноді учні, переходили у молодші класи, щоб підтвердити знання з певного предмету. Завершити освітній процес в академії кожний учень міг за власним бажанням та у будь-який час. Часто траплялось, що учні не завершували повного курсу. Учень отримував відповідний атестат по закінченню повного курсу навчання або будь-якого старшого класу. Загалом, студенти проживали в бурсах (гуртожитках) та

на квартирах. За квартирами та бурсами нагляд здійснював суперінтендант. Учням жилося досить скрутно, особливо в бурсах. Щоб прожити, вони брали участь у хорах, наймалися прислужниками, вчителювали та просили милостиню.

Отже, відповідно до політично релігійних та культурних потреб України в Острозькій академії своєрідно віддзеркалювали гуманістичну ідею «тримовного ліцею» (тобто гебрайсько-греко-латинського ліцею). Загалом, православний характер школи-академії призвів до заміни гебрайської мови церковнослов'янською. Педагогічні засади школи були спрямовані на забезпечення високим рівнем освіти населення тогочасної України, оскільки в школі могли навчатися як бідні, так і багаті. Крім того, навчання в школі було також спрямоване на збереження всього національного українського (мови, віри, традицій тощо) та протистояння ополяченню молоді тогочасної Волині та прилеглих до неї територій. Острозька школа чинила позитивний вплив на процес безпосереднього розвитку вищих українських шкіл, зокрема шкіл Волині, до яких учителями йшли випускники академії, постачалися рукописи та навчальні видання з Острога. Як результат, Острозька академія стала освітнім та культурним осередком України в XVI–XVII ст.

3.2. Просопографічний портрет викладачів та діячів, пов'язаних з Острозькою академією

Чималі труднощі в реконструкції викладацького складу та діячів Острозької академії створює відсутність документів діяльності цього навчального закладу. Про діяльність викладачів та діячів можна стверджувати ґрунтуючись на фрагментарних свідченнях з джерел, які характеризуються, радше, опосередкованим відношенням до академії. Загалом, існує гіпотетична думка, що за період існування академії з 1576 по 1636 рр. її закінчило близько 500 осіб, які здійснили помітний вплив на політичне та культурне життя України кінця XVI – початку XVII ст.

З Острозькою академією співпрацювала значна кількість польських діячів, які забезпечували відповідний рівень викладання латинською та польською мовами. Серед них варто вказати на Яна Лятоса (Лятоша, 1539–1608 рр.) – математика, астронома, доктора медицини, випускника Падуанського та Краківського університетів. Через конфлікт, який виник у нього з консервативними католицькими колами, Ян Лятос був змушений покинути викладання у Краківському університеті та провести останні десять років свого життя в Острозі. Історики допускають, що певну допомогу Острозькій академії могли надавати Симон Пекалід та Мартин Бронецький (Христофор Філалет). Симон Пекалід – вихованець Краковського університету та латиномовний поет, який допомагав у розвитку академії. Христофор Філалет – випускник однієї з протестантських шкіл Великопольщі та блискучий полеміст, який брав участь у виданні навчальних книг [3, с. 102].

Унікальність Острога полягала в тому, що більшість релігійних та культурно-освітніх діячів тогочасної України та Білорусі були пов'язані з Острогом навчанням, походженням, участю в культурницьких та політичних акціях центру. Серед відомих випускників школи-академії варто виокремити ректора Саву Флячича, братів Наливайків – Северина (козацького керівника) та Дем'яна (острозького літератора), Стефана Смотрицького (острозького книжника) та його брата Мелетія (відомого письменника), коректора Печерської друкарні Тарасія Земку, ректора Гойської школи, а згодом і Києво-Могилянської академії Ігнатія Старушича, а також відомих православних аскетів Іова Княгиницького та Афанасія Межигорського, гетьмана Петра Сагайдачного, хроніста Йоакима Єрлича.

Значний авторитет Острогу принесли українці, православні публіцисти, Іван Вишенський, Герасим Смотрицький, Василь Малюшицький (Суразький), літератор Дем'ян Наливайко, Клірик Острозький, друкарі та книжники. Українець Кипріян навчався у Падуанському університеті, львів'янин, за народженням грек Мануїл Ахілеос закінчив римську Афанасіївську колегію,

Ісакій Борискович отримував освіту в Александрійській патріаршій школі. Серед пов'язаних з Острогом вихованців Падуанської академії вирізнялися греки Кирило Лукаріс та Никифор Кантакузин, пізніше Константинопольський та Александрійський патріарх.

Схарактеризуємо відомих діячів та викладачів, пов'язаних з діяльністю Острозької академії. Історики припускають, що організатором та першим ректором школи був Герасим Смотрицький, який походив з Поділля. Його батько був дяком. Сьогодні наявні свідчення, що його батько переписував книги. Сам же Герасим Смотрицький служив писарем у Кам'янці-Подільському, який, на той час, був не великим культурним та адміністративно-політичним центром [3, с. 104].

Близько 1576 р. Герасим Смотрицький переїхав на Волинь на запрошення князя В.-К. Острозького. Ця подія знайшла підтвердження у згадці 1576 р. про надрукований у Львові «Апостол», де в кінці книги був зазначений «Королівський привілей за підписом князя В.-К. Острозького та справою підскарбія Герасима Даниловича». Зазначена книга не збереглася до сьогоденного часу. Науковці припускають, що це був додрук львівського Апостола 1574 р., здійсненого в Острозі або Дермані, де знаходилася рукописна копія королівського привілею. Вказаний привілей, засвідчує, що Герасим Смотрицький займав посаду підскарбія при князівському дворі, тобто посаду фінансового керівника великих маєтностей роду Острозьких. Герасим Данилович Смотрицький був першим ректором та викладачем Острозької школи-академії. Також він був одним з керівників літературно-наукового гуртка в Острозі та брав активну участь у діяльності Острозької друкарні. Дослідники допускають, що під його редагуванням відбувалася підготовка тексту Острозької Біблії, де він вказаний як автор віршованої та прозової передмов. Можливо, йому також належала передмова, написана від імені В.-К. Острозького та вірші на його герб. Зазначимо, що Острозька Біблія стала першою Біблією в Європі, укладеною на основі різних біблійних текстів, а також була першою друкованою повного

Біблією на старослов'янській мові. Історики припускають, що Г. Смотрицький, в процесі роботи над Острозькою Біблією, займався розробкою канону старослов'янської мови та філологічними студіями. Згодом цю справу продовжив його син Мелетій. Близько 1587 р. Г. Смотрицький написав віршований полемічний твір, присвячений київському митрополитові Онисифорові Дівочці, який міг бути частиною анонімного так званого віршованого полемічного комплексу 80-90-х р. XVI ст., спрямованого проти протестантів та католиків [13, с. 78].

Крім Герасима Смотрицького, достеменно відоме ще одне ім'я ректора Острозької академії, яким був Сава Фляка (Флячич). Сава Флячич походив із заможного острозького міщанського роду (імовірно, він був сином Варфоломія та Марії Флячичів). С. Фляка був студентом Острозької академії, а з початку XVII століття згадується в джерелах як слуга В.-К. Острозького. Згодом, в документах 1618 року С. Флячич фігурує як ректор школи Острозької, а також «дозорець добр Суража і шпиталя Острозького», тобто Суразької фундації, яка була передана для потреб Острозької школи- академії. Приблизно тоді С. Фляка разом з Острозькими святомиколаївським священиками Василем та святотроїцьким Никандром передав Суразьку волость в оренду князю Олександрю Пузині, який згодом став луцько-острозьким єпископом. Приблизно 1621 р. острозький ректор уклав довідку «Постанову на Академію Острозьку» про забезпечення Острозької академії. З пом'яника Межигірського монастиря та згадок у судових книгах випливає, що наприкінці свого життя Сава Фляка постригся у ченці та помер в цій обителі в 1634 р., взявши чернече ім'я Самуїл.

Що стосується викладацького складу академії, то окрім Г. Смотрицького старослов'янську мову в академії міг також викладати Тимофій Михайлович, який став автором алфавітно-предметного покажчика до Нового Завіту «Книжка собраніє вещей нужнійших...», яка вийшла друком у 1580 році в Острозі. Про Тимофія Михайловича збереглося небагато відомостей. У заяві друкаря Івана Федорова, яка датується 5 березня 1578 р. в Луцькому міському уряді,

надавалося право Тимофію Михайловичу стягнути борг із міщанина Якова Максимовича у Вільно. При цьому Іван Федоров називав Тимофія Михайловича своїм приятелем та слугою королівського писаря Михайла Гарабурди. Зазначений документ дає право припустити, що Тимофій Михайлович також брав участь у редагуванні Острозької Біблії. Досить важливим є той факт, що Тимофій Михайлович був слугою Михайла Гарабурди, який, як відомо з історичних джерел, був причетний до виходу Острозької Біблії, оскільки саме М. Гарабурда привіз із Москви примірник Геннадієвої Біблії на прохання князя В.-К. Острозького. Зазначимо, що Є. Немировський ототожнював Тимофія Михайловича з Тимофієм Анничем, «дяком школи руської острозької», який 16 травня 1584 р. разом із дерманським боярином Федором Наумовичем Гарабурдою купив і подарував Дерманському монастиреві Четвероєвангеліє [37, с. 253].

Досить цікавою фігурою в історії Острозької академії був Дем'ян (Даміан) Наливайко, який перебував у «тіні» свого брата Семерія, видатного воєнного та політичного діяча. З історичних джерел відомо, що Дем'ян Наливайко закінчив Острозьку школу та міг там працювати. Він виступав учасником Берестейського антиуніатського собору 1596 року та був сповідником Василя-Костянтина Острозького. У документах Наливайко згадується як священик у Острозі. Схоже, що саме Даміан Наливайко суттєво впливав на релігійно-культурну політику князя Острозького в останні роки його життя, оскільки про повагу до нього з боку князя свідчить той факт, що за порадою Наливайка Василь-Костянтин Острозький відмовився від друку «Отпис...» на лист Іпатія Потія під власним іменем у 1598 році. Кінець XVI – початок XVII ст. – був найбільш плідним періодом у творчості Дем'яна Наливайка. Після перенесення Острозької друкарні до села Дермань і створення там культурно-освітнього осередку в 1602 р. Д. Наливайко був керівником друкарні та працював там, редагував твори, призначені до друку, писав і перекладав твори.

Латинську мову в Острозькій академії міг викладати С. Пекалід – придворний поет Василя-Костянтина Острозького. Він народився у містечку Олькуші (Польща) у сім’ї міщанки Ганни Старчиновської та міського радника Тобіаша Пенкалі. У 1585–1589 рр. навчався у Краківському університеті, де здобув ступінь бакалавра мистецтв і, як свідчить книга реєстрації присвоєння вчених ступенів Краківського університету, «став русином». Напевно, під час навчання в університеті С. Пекалід встановив тісні контакти спочатку з князем Янушем Острозьким, а згодом і з його батьком, Василем-Костянтином, ставши їх придворним поетом. С. Пекаліду належить «Epithalamium» – поетичний твір випущений 1601 р. у Львові на честь шлюбу Яна Щасного Гербурта (відомого протектора православ’я на Перемишльщині) з Єлизаветою Заславською [48, с. 77].

Найбільш відомим твором С. Пекаліда є латиномовна поема «Про Острозьку війну» («De bello Ostrogiano»), яка була надрукована 1600 р. у Кракові. Поема була адресована князям Василю-Костянтину та Янушу Острозьким та описувала конфлікт 1593 р. козацьким військом Криштофа Косинського, з одного боку, та князями Острозькими з іншого. У вказаній поемі «Про Острозьку війну» С. Пекалід говорить про школу в Острозі, називаючи її «тримовною гімназією» (Trilingue Gymnasium Ostrogianum). Він також зазначає, що «славу античних часів» Острозькій академії принесли «вільні науки».

Децо осторонь від когорти інших викладачів Острозької школи-академії знаходиться постать Яна Лятоса, який закінчив університет у Кракові в 1563 році з вченим ступенем магістра філософії, а з 1565 р. він працює на посаді професора Краківського університету. Згодом, у 1575 р. Я. Лятос вступає на медичний факультет Падуанського університету, де після двох років навчання отримав докторат медицини та повернувся до Кракова. У Краківському університеті він викладав філософію та математику, паралельно займаючись астрологічними студіями. В 1580 р. його прийняли членом товариства докторів медицини Кракова, а в 1582 р. він став професором медицини Краківського університету та

очолив кафедру медицини, організовану Петром із Познані в 1565 р. З 1583 р. Я. Лятос працює на посаді декана лікувального відділення університету в Кракові [19, с. 246].

Незабаром Я. Лятос гостро розкритикував новий календар папи Григорія XIII, за що він був позитивно сприйнятий у колі православних Речі Посполитої. Після цього Я. Лятос почав налагоджувати тісні зв'язки з домом Острозьких. Починаючи з 1594 р. Я. Лятос присвячує власні праці членам родини Острозьких, зокрема Янушу Острозькому. Після переслідувань у Краківському університеті, які він зазнав за свої радикальні «антикалендарні» погляди, в кінці XVI століття Я. Лятос переїжджає до Острога та викладає в Острозькій академії. Як припускають дослідники, він викладав астрономію, математику та медицину. В Острозькій академії Я. Лятос продовжував критикувати новий календар та друкувати наукові праці у Вільно. Найвідомішою працею Я. Лятоса, виданою в Острозі, стала книга із календарем на 1602 р., у якій автор підбив підсумки всього раніше висловленого щодо помилок та недоліків календаря папи Григорія XIII. У працях, виданих у Вільно, Я. Лятос доводив важливість значення кожної хвилини у прогнозах та літочисленні, друкував календарі на новий рік, робив прогнози політичних подій та погоди. Досить високу оцінку Я. Лятос отримав від З. Копистенського в полемічному творі «Палінодія» [48, с. 79].

Серед найбільш відомих культурних діячів-випускників Острозької школи-академії варто виокремити М. Смотрицького – сина Герасима Смотрицького. Дитячі роки М. Смотрицький провів в Острозі, де він здобув освіту в школі-академії під керівництвом батька. В академії він отримав добру мовну підготовку, вивчив грецьку, старослов'янську, польську та латинську мови. Серед його вчителів у школі був К. Лукаріс. Свою освіту після Острога він продовжив у єзуїтській академії у Вільно. Деякі науковці стверджують, що полемічні твори антиуніатського спрямування вже входили до раннього періоду творчості М. Смотрицького. Його навіть ототожнювали з Кліриком Острозьким, проте всі ці припущення не мали відповідного документального підтвердження.

У 1600 р. М. Смотрицький працював домашнім вчителем латинської мови князя Богдана Соломирецького в селі Боркулабові неподалік Мінська. Разом з молодим князем Соломирецьким він їздив навчатися до Німеччину, де відвідував лекції в Віттенберзькому, Ляйпцігському, Бреславському та Нюрнберзькому університеті. Деякі науковці стверджують, що він одержав там вчений ступінь доктора медицини, однак М. Смотрицький не згадує про це в жодному зі своїх видань. Хоча, відповідно до традицій того часу, мав би вказувати на свій вчений ступінь. Після повернення з-за кордону, М. Смотрицький жив у Вільно та співпрацював з місцевим міщанським братством, яке захищало православ'я та перебувало в стані протидії уніатському митрополиту Іпатію Потію [38, с. 260].

Також до українських культурних діячів початку XVII ст. належить старший брат Герасима Смотрицького, Стефан Смотрицький, який також навчався в Острозькій школі-академії. Після закінчення Острозької академії Стефан Смотрицький працював секретарем Василя-Костянтина Острозького, а незабаром став священиком острозької Пречистенської церкви де також займався переписуванням книг. Історики допускають, що він також виконував переклади, оскільки добре володів латинською та грецькою мовами. Після погрому над православними острожанами у 1636 р., вчиненому Анною-Алоїзою Острозькою, Стефан Смотрицький був змушений прийняти унію. Острозький літописець гостро засуджує його за такий перехід, зазначаючи, що острозькі православні міщани вбачали в його особі людину, на яку можна цілком опертися, бо він був «побожного життя, безженний». Проте Стефан Смотрицький не виправдав сподівань православних міщан, прийняв унію, незабаром захворів та помер [38, с. 261].

З Острозьким культурним центром також була пов'язана творча діяльність одного з найвідоміших українських письменників-полемістів Івана Вишенського. На жаль, точної дати та місця народження Вишенського не відомі. Науковці припускають, що письменник народився десь у середині XVI ст. в містечку Судова Вишня на Галичині. Проте це не більше, ніж припущення

істориків. У своїх творах І. Вишенський майже не згадує про Галичину, однак досить часто в них часто йдеться про волинські реалії та Волинь. У своєму творі «Порада» полеміст згадує село Жидичин, яке знаходиться неподалік Луцька, в якому був розташований відомий на Волині православний монастир. У цьому ж творі письменник згадує про Острог. Велика кількість свідчень дає підстави вважати, що Іван Вишенський був пов'язаний з князем Василем-Костянтином Острозьким. Влітку 1598 р. в Острозі вийшла друком «Книжиця», до складу якої увійшли вісім послань олександрійського патріарха Мелетія Пігаса, перекладених з грецької мови, послання князя Василя-Костянтина Острозького та анонімне послання Івана Вишенського від імені афонських ченців. «Книжиця» стала єдиним твором полеміста, який вийшов за його життя та мав антиуніатську спрямованість. Книга була надрукована за кошти князя В.-К. Острозького, який у той час був активним поборником унії. Історики притримуються думки, що саме острозька «Книжиця» 1598 р. стала взірцем для І. Вишенського та спонукала його в 1599 р., перебуваючи на Афоні, укласти за такою ж схемою збірку власних творів – «Книжку». Вартий уваги й той факт, що Іван Вишенський пише спеціальне послання до Василя-Костянтина Острозького. У творі «Порада» згадує одного із синів князя, Костянтина, осуджуючи його за перехід від православ'я до католицизму. Згадує у своїх творах і православних єпископів Кирила Терлецького та Іпатія Потія, котрі були пов'язані з В.-К. Острозьким. Очевидно, І. Вишенський непогано орієнтувався в тому, що відбувається при дворі цього заможного волинського можновладця [38, с. 263].

Видатним випускником Острозької школи-академії був київський митрополит Теофанового свячення Іов Борецький, який походив із дрібношляхетської галицької родини. У 1604 р. він став керівником школи Львівського братства, де зобов'язався безплатно викладати латину та грецьку мову. В 1605 р. він перебував у Дерманському монастирі, де тісно співпрацював з Даміаном Наливайком, Ісакієм Борисковичем та Іовом Княгиницьким, що підтверджує його зв'язки з Острозьким культурним центром. У 1610-х рр. Іов

Борецький згадується як священник київської Воскресенської церкви. Крім того, він також був одним з організаторів київського Богоявленського братства. В документах 1617 р. він згадується як ректор школи Богоявленського братства. В 1619 р. І. Борецький став ігуменом Києво-Михайлівського монастиря, прийнявши постриг під ім'ям Іова. А вже 9 жовтня 1620 р. його було обрано київським митрополитом після відновлення єрусалимським патріархом Феофаном православної ієрархії. Після цих подій І. Борецький починає активно відстоювати права православної церкви.

Як результат, 28 квітня 1621 р. І. Борецький разом з перемишльським єпископом Ісаєю Копинським та володимиро-берестейським єпископом Єзекиїлом Курцевичем пише польськомовну «Протестацію та побожне усправедливлення...». Ця «Протестація», будучи за призначенням адміністративно-судовим документом, стала фактично публіцистичним твором. У творі автори виправдовували діяльність єрусалимського патріарха Теофана (Феофана), якого звинувачували у шпигунстві на користь Османської імперії.

На додаток, у «Протестації» захищали козаків, яких несправедливо звинувачували в тому, що вони начебто є «простаками, які розуму та знань не маючи, піддалися намовам духівництва». Автори твору зазначають, що козаки, маючи даровану від Бога кмітливість та природний розум, довели власну побожність добрими справами, адже вони «невольників визволяють, з невірними воюють, церкви нові, монастирі збагачують, будують і мурують» [48, с. 79].

Серед випускників Острозької школи-академії варто виокремити Кирила Транквіліона-Ставровецького, який згодом переїхав до Росії та став ігуменом Нікітського монастиря в Переяславі-Залеському, а потім архімандритом Володимирського Рождественського монастиря в Росії; Афанасія Китайчича-рецензента, який написав «Євангелія учительного»; Івана Бережанського (Підвисоцького), який був священником Богоявленського собору в Острозі та займався друкарською справою; аноніма Клірика Острозького, який був автором

двох послань до єпископа Іпатія Потія; Ігнатія Старушича – моголівського єпископа, який був ректором Києво-Могилянської академії (з 1641 р.).

Отже, Острозька школа-академія відігравала важливу роль в українській культурі кінця XVI – початку XVII ст. Її викладацький склад та випускники стали видатними церковними та культурними діячами, які проявили себе в різних сферах культурної, педагогічної, політичної та церковної сфері тогочасної України, зокрема в ірещистиці, бібліїстиці, старослов'янській філології, церковному та освітньому будівництві, полемічній літературі.

РОЗДІЛ 4. Острозька академія (1576–1636): методика викладання теми у процесі навчання історії в закладах освіти

Вивчення історії України є обов'язковим та одним із найважливіших предметів у навчальній програмі, оскільки кожна людина має знати своє історичне минуле, основні процеси формування та становлення держави, важкі періоди та досягнення наших видатних предків. Безперечно, кожен період в історії України має важливе значення, однак, серед них варто виокремити переломні періоди, які дали поштовх до бурхливого розвитку української культури, мови, державності та загального розвитку. Одним з таких періодів був проміжок між 1576 та 1636 рр., зокрема події, які охопили існування Острозької академії.

Дана тема є досить важливою для сучасних школярів, адже саме цей історичний період показує розвиток української освіти, боротьбу за власну віру, мову та культуру, які змогли досягнути великого рівня розвитку в часи ополячення та придушення всього українського.

Методика викладання теми «Острозька академія» у процесі навчання історії в закладах освіти передбачає поєднання хронологічного, проблемно-тематичного, культурологічного та цивілізаційного принципів. Основними методологічними принципами, які школярі мають засвоїти в процесі вивчення теми «Острозька академія» є наступні:

- принцип об'єктивності, який передбачає обов'язковий розгляд історичної реальності 1576–1636 рр. в цілому, незалежно від уподобань чи бажань;
- принцип історизму передбачає вивчення появи академії з позицій її еволюції;
- принцип соціального підходу до вивчення теми, а також етичний, регіональний та інші принципи [12, с. 9].

Вивчення теми «Острозька академія» в шкільному курсі історії України має найбільші потенційні можливості для розвитку особистості школяра, який

усвідомлює свою приналежність до сучасної європейської цивілізації та Українського народу; необхідність збагачення та збереження українських культурно-історичних традицій, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин, шанобливого ставлення до української мови, національних святинь та історії.

Викладання теми «Острозька академія 1576–1636 рр.» передбачає реалізацію наступних підходів:

- загальнонаукового, який полягає в ознайомленні школярів з правдивими фактами та їхніми інтерпретаціями з метою формування цілісного наукового світогляду дитини;
- альтернативно-проблемний підхід передбачає застосування різноманітних історичних джерел та ознайомлення з різними інтерпретаціями історичних явищ і подій, які охоплює даний віковий період;
- конкретно-історичний підхід передбачає розгляд явищ та подій у контексті відповідного історичного місця (місто Острог), часу (1576–1636 рр.), супутніх обставин та динаміки перебігу від причин до наслідків;
- генералізуючий підхід полягає у виокремленні в навчальному матеріалі найважливіших аспектів, а також окреслення ключових тенденцій розвитку у відповідний історичний період (1576–1636 рр.);
- аксіологічний (ціннісний) підхід передбачає прищеплення загальнолюдських морально-етичних цінностей дитині та вироблення на їхній основі особистісної системи оцінювання історичних діячів, подій, явищ, які охоплює зазначена тема;
- системний підхід, який полягає у становленні міжпредметної і міжкурсової інтегрованості шкільної освіти загалом та вивчення історичного процесу зокрема в органічному поєднанні культурно-антропологічного, цивілізаційного та інших аспектів;

- світський підхід передбачає ознайомлення школярів з історією релігій як феноменів культури за умов недопущення пропаганди окремих релігійних учень;
- полікультурний підхід вивчення теми акцентує увагу на органічній єдності культури, історії, мови, звичаїв і традицій, які гарантують спадкоємність та наступність поколінь українського народу, а також на потребі шанобливого ставлення до звичаїв і культур інших народів [12, с. 14].

Основною формою організації навчальної діяльності є урок. Тема «Острозька академія 1576–1636 рр.» може викладатися в різних формах: засвоєння нових знань; урок застосування навичок, знань та умінь; урок формування навичок та умінь; урок систематизації та узагальнення; урок контролю та корекції. Крім того, усі уроки можуть бути проведені у формі дискусії, гри, лекції, екскурсії, дебатів, дискусії, театралізації тощо.

У процесі викладання теми варто використовувати різноманітні засоби навчання: посібники, наочний матеріал (карти, портрети, малюнки та ілюстрації), аудіо та відео записи тощо. Педагогам важливо звертати увагу на ті методи та засоби навчання, які є найбільш ефективними та гарантують найвищий рівень засвоєння знань.

Розглянемо конспект уроку з історії України для 8 класу на тему «Острозька академія 1576–1636 рр.».

Тема: «Острозька академія 1576–1636 роки»

Клас: 8 клас.

Мета:

- **освітня:** ознайомити учнів із початком становлення перших вищих навчальних шкіл України;
- **навчальна:** вивчити стан та умови розвитку культури в Україні у XVI ст., визначити, як вони вплинули на розвиток освіти, літератури, книгодрукування, літописання;

- **розвивальна:** розвивати в школярів уміння самостійно працювати з різними джерелами інформації та на їх основі робити висновки та узагальнення, працювати в малих групах, працювати з поняттями, датами, картою, створювати проєкти, презентації, ребуси, виконувати аналіз історичних джерел, на конкретних прикладах духовної культури, розкривати характерні риси українського народу;
- **виховна:** виховувати гордість за культурні надбання своїх предків, виховувати естетичні смаки школярів.

Тип уроку: комбінований урок засвоєння нових знань.

Методи: бесіда, демонстраційний, ілюстративний, робота з ілюстрацією, робота з підручником та картою, практична робота, вправа «Створення колажу», вправа «Мозковий штурм».

Міжпредметна інтеграція: українська мова та література, культурологія.

Обладнання: комп'ютерна презентація, квітка, підручник з історії України 8 клас, картинки, карта, аудіо та відео.

Хід уроку

Перший етап – Організаційний етап

1. Привітання учнів

Учитель: Доброго дня учні!

Учні: Доброго дня!

2. Актуалізація опорних знань

Відповіді на питання:

- До складу яких держав входили українські землі в 1576–1636 роках?
- Яку політику проводили ці держави щодо українського народу, його мови, віри та освіти?
- Яку роль у житті українців відігравала православна церква?

- Чи міг період 1576–1636 рр. стати періодом загально-культурного піднесення України? Чому?

Учитель: Виберіть слова, які відносяться до культури та освіти

король	академія	літопис	зброя
братство	друкарня	католицизм	віра
книга	унія	народ	театр
навчання	присяга	данники	збори

Другий етап – Основна частина.

1. Повідомлення вчителя (Мотивація навчальної діяльності)

Після Люблінської унії розпочався наступ на українські землі, на українську культуру та на українську православну віру. На українські землі через Польщу проникали з Європи ідеї Відродження, Реформації та гуманізму.

Українці здобували освіту в європейських університетах, долучалися до західноєвропейської культури, а потім несли ці культурні ідеї в Україну, не забуваючи водночас про національні українські культурні традиції.

За цих умов в Україні виникла проблема національного самозбереження, бо відбувався наступ на українську культуру. За відсутності власної держави культура була саме тим осередком, де українці могли зберегти свою унікальність та самобутність. Тому період другої половини XVI – першої половини XVII ст. був часом національно-культурного відродження. Значно вплинуло на цей процес і таке явище, як поява українського козацтва.

Таким чином, головне завдання сьогоденного уроку звучить так: визначити, як політичне та соціально-економічне становище України XVI ст. вплинуло на стан і розвиток української культури в даний період і, зокрема, на стан освіти, літератури та літописання.

2. Робота з документом (Додаток В) та заповнення таблиці 1.

Таблиця 1

Чинники розвитку культури України

Позитивні чинники	Негативні чинники

3. Повідомлення учителя (Додаток Г) та заповнення та заповнення таблиці

2

Таблиця 2

Навчальні заклади в Україні

Номер	Назва
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

4. Створення колажу (ромашка)

Учні створюють ромашку, на пелюстках якої зазначають усі навчальні заклади, які були в Україні.

5. Рольова гра

На попередньому уроці учні отримали завдання підготувати інформацію про Острозьку академію:

- Заснування;
- Навчально-виховний процес;
- Видатні викладачі та випускники;
- Друковані видання;
- Місце навчального закладу в національно-культурному центрі.

Учні діляться на 5 маленьких груп, кожна з яких виступає з повідомленням. У процесі виконання завдання учні виконують роль студентів академії, можна також застосувати елементи стилізації, костюми тощо.

6. Презентація про найвидатніших культурних діячів академії

7. Заповнення таблиці

Учні діляться на дві групи, 1-ша група має записати усіх культурних діячів з презентації, а 2-га група – твори, які ті написали. Вкінці завдання учні співвідносять твори з їхніми авторами.

Третій етап – Підсумки уроку.

- 1. Виконання тестового завдання до матеріалу уроку.**
- 2. Коротке опитування основних моментів.**
- 3. Домашнє завдання (Твір на тему «Якби я був студентом Острозької академії, то я б...»).**

ВИСНОВКИ

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню Острозької академії та її ролі в історії розвитку вищої освіти України останньої чверті XVI – першої третини XVII ст. Острозька академія – школа вищого типу, на зразок класичного європейського університету. Це заклад, який став тією освітньою інституцією, яка заклала основи української державності, культури та освіти, а також національної ідентичності. Острозька академія проіснувала недовго, однак її внесок в історію становлення вищої освіти беззаперечний.

Культурний осередок – Острозька слов'яно-греко-католицька академія. Була заснована 1576 р. До її складу також належала друкарня та науково-літературний гурток. Її створив магнат, князь Василь-Костянтин Острозький, який будував її за власні кошти, організовував діяльність в школі, запрошував туди вчителів. Дослідники виділяють в історії академії три основних етапи: 1) становлення навчального закладу (1577–1586 рр.); 2) час розквіту академії (1587 – 1620 рр.); 3) час спадання активності академії (1621–1636 рр.). Академія діяла за прикладом західноєвропейських університетів. При ній викладалося «сім вільних мистецтв». В академії викладали різні мислителі, полемісти та діячі, серед яких був Г. Смотрицький, Я. Лятос, К. Лукаріс, П. Паліурій.

Окремою сторінкою в історії академії є існування при ній друкарні. Князь Острозький до роботи в друкарню запросив Івана Федорова, який володів кирилівським шрифтом. Завдяки І. Федорову в цій друкарні вийшли такі книги: «Буквар», «Книга Нового завіту», «Острозька Біблія», «Хронологія». Завдяки друкарні й академії Острог, та й уся Волинь стала культурним центром.

На жаль, до сьогодні не збереглося архіву академії, проте все ж таки ми дослідили значну джерельну базу, серед якої перші згадки про навчальний заклад в «Букварі», яка є виданням Федорова, полемічні твори діячів, які працювали в академії та входили до її науково-літературного гуртка. Згадки про вищий навчальний заклад в Острозі можна знайти у творах іноземних поетів. Крім того,

джерельною базою слугують епістолярії. Історію академії вивчали також К. Харлампович, С. Кардашевич, М. Грушевський, Я. Ісаєвич, І. Мицько. Їх праці є цінними для дослідження історії та діяльності вищого закладу.

Не менш важливим є вивчення постаті князя, завдяки якому виникла академія. Князь Василь Острозький є представником однієї з найвідоміших династій в історії України. Достеменно не відомо походження династії, однак за різними версіями князі Острозькі походять від Рюриковичів та Гедиміновичів. Першим родоначальником вважається Данило Острозький. Найвідомішим із роду був Василь-Костянтин Острозький – відомий діяч та полководець. Відомо, що князь підтримував церкву та школи, а в 1576 р. збудував академію.

Передумовами створення Острозької школи є ряд факторів, серед яких політичні, економічні та культурні. Найперше це пов'язано з тим, що місцеві феодали розуміли, що система їхнього шкільництва не відповідає часовим вимогам. Тобто потрібно було вдосконалювати шкільництво. Крім того, більшу частину посад в місцевої адміністрації займали українці, яким не вистачало знань польської та латинської мов, а також загального культурного розвитку. Князь Острозький бачив і розумів, що Україна значно збіднівши в цьому плані в порівнянні з західноукраїнськими країнами. Тому за власні кошти він збудував школу, яка зрівнялася з передовими європейськими закладами вищої освіти. Таким чином він поклав початок вищої освіти України.

Відповідно до політично-релігійних та культурних потреб України в Острозькій академії своєрідно віддзеркалювали гуманістичну ідею «тримовного ліцею» (тобто гебрайсько-греко-латинського ліцею). Загалом, православний характер школи-академії призвів до заміни гебрайської мови церковнослов'янською. Педагогічні засади школи були спрямовані на забезпечення високим рівнем освіти населення тогочасної України, оскільки в школі могли навчатися як бідні, так і багаті. Крім того, навчання в школі було також спрямоване на збереження всього національного українського (мови, віри, традицій тощо) та протистояння ополяченню молоді тогочасної Волині та

прилеглих до неї територій. Острозька школа чинила позитивний вплив на процес безпосереднього розвитку вищих українських шкіл, зокрема шкіл Волині, до яких учителями йшли випускники академії, постачалися рукописи та навчальні видання з Острога. Як результат, Острозька академія стала освітнім та культурним осередком України в XVI–XVII ст.

Таким чином, Острозька школа-академія відігравала важливу роль в українській культурі кінця XVI – початку XVII ст. Її викладацький склад та випускники стали видатними церковними та культурними діячами, які проявили себе в різних сферах культурної, педагогічної, політичної та церковної сфері тогочасної України, зокрема, у біблеїстиці, старослов'янській філології, церковному та освітньому будівництві, полемічній літературі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєв С. Острозька Академія в системі освіти України (1576-1636 рр.): роль і значення для сьогодення. Дидаскал: часопис: зб. матер. Міжн. наук.-практ. конф. «Реформування вищої освіти в контексті забезпечення сталого розвитку суспільства», 15–16 лист. 2022 р. / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава, 2022. № 23. С. 360-362.
2. Александрович В. Мистецьке середовище Острога епохи академії (1576 – 1636). *Острозька давнина*. Львів, 1995. С. 65.
3. Атаманенко А., Атаманенко В. Духовна спадщина Острозької академії. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2017. С. 100–109.
4. Бондарчук Я. Некерований король Русі – князь Василь-Костянтин Острозький. *Світогляд*. 2008. № 1. С. 4-9.
5. Бондарчук Я. Острозька слов'яно-греко-латинська академія – як осередок національного та духовного формування особистості. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2005/19/articles/6.pdf> (дата звернення: 20.06.2024).
6. Войтович Л. Князі Острозькі: спроба відтворення генеалогії династії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2008. Вип. 13. С. 44-59.
7. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. VI. С. 479-488.
8. Грушевський М. С. Острозька Академія. *Твори: у 50 т.* / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ». 2009. Т. 9. С. 214 - 223.
9. Гуменюк С. М., Киричук Б. С. Роль магдебурзького права для політичного, економічного та культурного становлення Острога у XVI-XVII столітті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. №1(80). С. 24-29.

10. Деліман В. В. Організаційно-педагогічні засади діяльності Острозького колегіуму у контексті розвитку української культури на зламі XVI–XVII ст. *Актуальні питання гуманітарних наук* / ред. кол.: Ю. С. Сабадаш (голова), С. В. Янковський. Київ, 2021. С. 121–129.
11. Дзюба О. М. Острозька академія. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 7. С. 684-685.
12. Дубінський В. А. Методика викладання історії в школі. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський. 2019. 23 с.
13. Жуковський В., Махлюк В. Організаційно-педагогічні засади діяльності Острозької академії XVI–XVII ст. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Київ, 2016. Вип. 15. С. 329–338.
14. Жуковський В., Махлюк В. Організаційно-педагогічна діяльність ректора Острозької академії (1576–1636 рр.) Герасима Смотрицького. *Науковий журнал. Науковий огляд*. №1 (22). 2016. С.72–82.
15. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI–XVII ст. Київ: Наукова думка, 1966. 252 с.
16. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002. С. 118-127.
17. Кемпа Т. Костянтин Василь Острозький (бл. 1524/1525- 1608) воєвода Київський і маршалок землі Волинської / пер. з польської. Хмельницький: П.П. Мельник А.А., 2009. 342 с.
18. Ковальський М. П. Джерела з історії Острозької академії XVI – XVII ст. *Острозька Академія XVI–XVII ст.: енциклопедія*. Острог, 1997. С. 105–106.

19. Кралюк П. Викладачі та студенти Острозької академії та їх внесок в розвиток української культури (кін. XVI – поч. XVII ст.). *Замойська академія та Острозька академія в історично-культурній перспективі. Сучасні імплікації для транскордонної співпраці*. Замость, 2010. С. 223–249.
20. Кралюк П. Освітня система Острозької академії. *Острозька академія XVI-XVII століття. Енциклопедія*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. С. 301.
21. Кралюк П. Острозької академія та Острозька Біблія: історико-філософський аспект. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. Серія: «Історичні науки». 2011. Вип. 18. С. 3–13.
22. Кралюк П., Хаврук Я. Князі Острозькі [Текст]. Харків: Фоліо, 2012. 126 с.
23. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3-х кн. Кн. 3: Кінець XV – середина XIX ст. Київ: Либідь, 1994. 355 с.
24. Крип'якевич І. Історія України / відп. ред.: Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. 2-е вид., перероб. і доп. Львів: Світ, 1990. 560 с. (Пам'ятки історичної думки України).
25. Манюк Г. В. Адміністративно-правові засади організації і функціонування університетів [Текст]: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 226 с.
26. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ: Абрис, 1994. 288 с.
27. Мицько І. Загадки родоводу князів Острозьких. *Острозький краєзнавчий збірник*. Випуск 4. Острог, 2010. С. 3–12.
28. Мицько І. 3. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636) / ред. Я. Д. Ісаєвич. Київ: Наук. думка, 1990. 192 с.

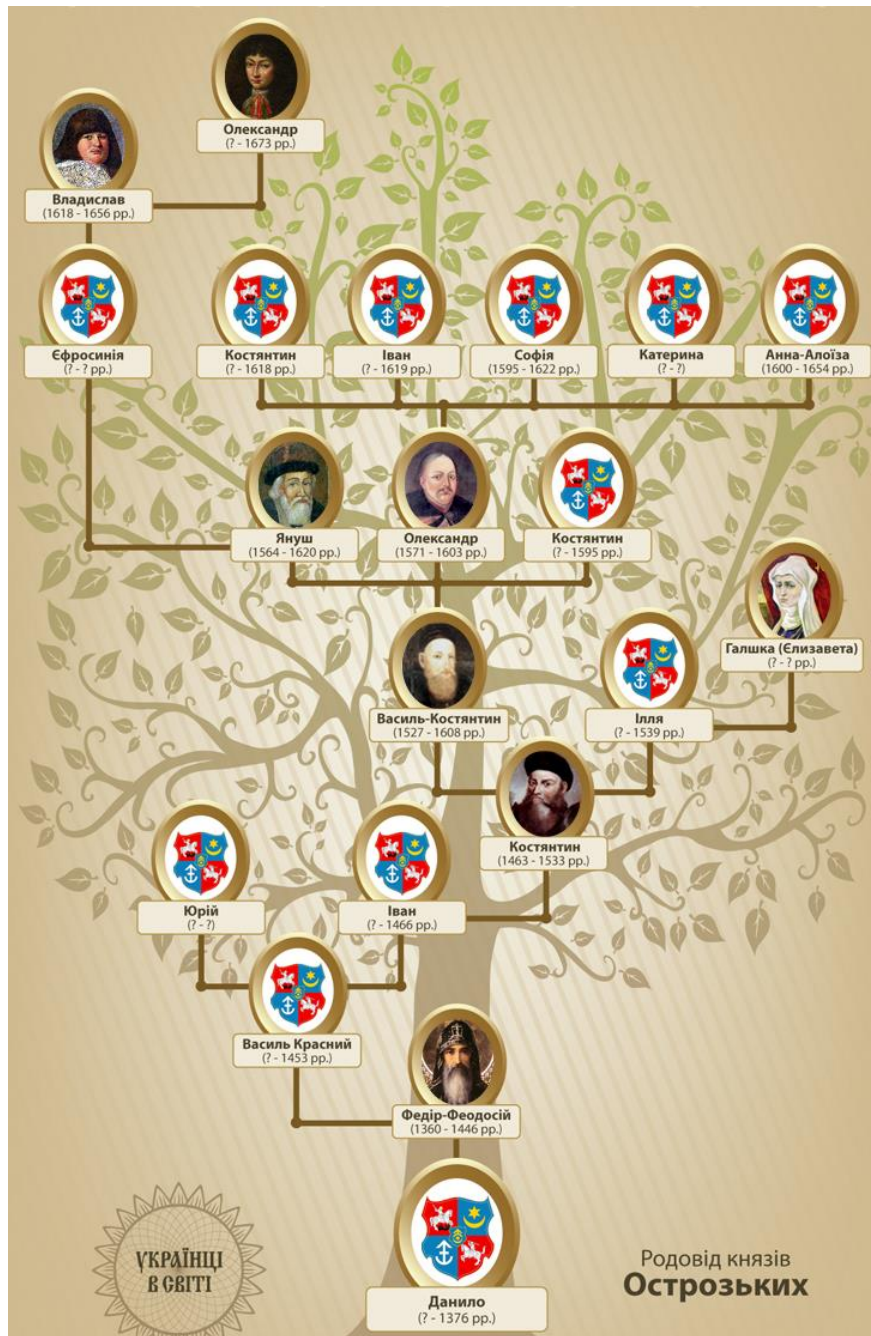
29. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. *Острозька давнина*: Досл. і матеріали. Львів, 1995. Т 1. С. 13–22.
30. Мицько І. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі. *Лавра*. Львів, 1999. № 2. С. 49–56.
31. Міщинська І.В. Особливості розвитку університетської освіти в Україні. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 9 (4). С. 41–47.
32. Нікольченко Ю. М., Деліман В. В. Острозький колегіум у дискурсі української культури Нового часу. URL: https://visnyk-culturology.mdu.in.ua/uk/vipusk_25.pdf#page=67 (дата звернення: 20.06.2024).
33. Ордіна Л. Л. Філософсько-естетична думка Острозької академії в історії України XVI-XVII ст. *Collection of scientific papers «SCIENTIA»*. 2021. №2. С. 83-84.
34. Острозька академія вшановує пам'ять Івана Федорова. URL: <https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2011/12-02-5>. (дата звернення: 20.06.2024).
35. Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. / Ред. колегія: Ігор Пасічник, Петро Кралюк та ін. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. 512 с.
36. Острозькі просвітники XVI–XX ст. [зб. статей] / Ред. кол. І. Д. Пасічник, М. П. Ковальський та ін. Острог: Університет «Острозька академія»; УІТ, 2000. 480+24 с.
37. Павленко В. В. Організація навчально-виховного процесу в Острозькій академії (XVI – початок XVII століття). *Морально-етичні засади формування особистості*: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2008. С. 243–265.
38. Павленко В. В. Острозька академія – український центр культури, освіти і духовності (кінець XVI – поч. XVII ст.). *Формування професійної*

- компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій*: зб. наук. праць / за заг. ред. Л. В. Калініної, О. Є. Антонової. Вип. 3. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. С. 217–222.
39. Пекалід С. Про Острозьку війну. *Українська поезія XVI століття*. Київ, 1987. С. 196–242.
40. Присяжнюк Ю. А. «Волинські Афіни»: Острозький культурно-освітній осередок на зламі XVI–XVII століть. *Актуальні дослідження суспільних наук*: матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції (м. Умань, 23 березня 2023 р.). Умань: Візаві, 2023. С. 206–211.
41. Сидько АГ. Братські школи як найважливіші освітянські осередки української доби Відродження. *Мистецька освіта України у сучасних вимірах*: зб. тез за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (Ніжин, 13–15 квітня 2018 р.) / відп. ред. Ю. Ф. Дворник та О. В. Коваль. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 149–155.
42. Сірополко С. Історія освіти в Україні. 2-ге вид. Львів: Афіша, 2001. 664 с.
43. Стратій Я. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.
44. Терентьева Н. О. Зародження європейської університетської освіти. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2013. № 17. С. 33–40.
45. Тимошенко Л. Генеза та ідея Острозької академії у світлі історіографії та нових гіпотез. *Острозька давнина*. Наук. зб. / ред. кол. Ігор Пасічник (гол. ред.), Ігор Тесленко (відпов. ред.) та ін. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 3. С. 148–191.

46. Ульяновський В. І. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ: ВД «Простір», 2012. 1370 с.
47. Франко І. Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-ти томах. Київ: Наук. думка, 2010 . Т. 54. С. 82–84.
48. Чиховська М. Наукова діяльність викладачів та студентів Острозької академії. *Проблема духовності сучасної молоді: реалії та перспективи*. 2019. № 3. С. 73–80.
49. Чечелюк П. «Українські Афіни». Острозький культурний феномен Середньовіччя. *Дзеркало тижня*. 2004. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/ukrayinski_afini_ostrozkiy_kulturniy_fenomen_seredn_ovichchya.html (дата звернення: 20.06.2024).
50. Шарова Т. П., Кузьмичов В. О. Острозька академія: біля витоків вищої освіти в Україні. *Історіосфера*: матеріали Чотирнадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Одеса: Університет Ушинського, 5-6 квітня 2019. С. 123–126.
51. Якубовська, Л. Г. Особливості розвитку освіти, культури та естетичного виховання в епоху українського національного Відродження. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2018. Вип. 62. С. 254–259.

ДОДАТКИ

Додаток А



Острозькі. Генеалогічне дерево.

Джерело:

https://kampot.org.ua/history/dokumentu/genealogichni_dereva/ostrozky.shtml



Князь Василь-Костянтин Острозький.

Портрет з галереї Сосновських (Новомалин) у копії Сваричеського. 1883 р.

Джерело:

Ульяновський В. І. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ: ВД “Простір”, 2012. С. 9